

INFO-Társadalomtudomány

1. szám (1987. március)

Kiadja a Társadalomtudományi Bizottság nevében a Magyar Tudományos Akadémia

Szerkesztőbizottság:

Enyedi György (elnök), Fodor István, Józsa György, Madarász Aladár, Mucsi Ferenc,
Tamási Péter (felelős szerkesztő)

A szerkesztőség címe:

1051 Budapest, Münnich Ferenc u. 7.

INFO-Társadalomtudomány című sorozatunkkal az a célunk, hogy a lehető leggyorsabban informáljuk a társadalom irányításával, tervezésével kapcsolatos döntési folyamatokban résztvevőket az új társadalomtudományi kutatási eredményekről és a társadalomtudósokat foglalkoztató aktuális témákról. Mivel kiadványunk igen szűk terjedelmet szab meg egy-egy témára, a kutatók kénytelenek álláspontjukat tézisszerűen kifejteni — a részletes bizonyító anyag rendelkezésre áll a megfelelő kutatóhelyeken és szerkesztőségünkön keresztül hozzáférhető. Az általános tájékozódást azonban szeretnénk megkönnyíteni a cikkek után közölt statisztikai adatokkal és válogatott bibliográfiával. Az itt leírtakkal szeretnénk felhívni a figyelmet olyan területekre, amelyekkel eddig — úgy tűnik — nem a kutatási eredmények ismeretében foglalkoztak. A kifejtett elképzelések a szerzők egyéni nézeteit tükrözik.

Szeretnénk kiadványunkkal hozzájárulni, hogy a társadalomtudományi kutatások eredményei és a társadalom irányítása, tervezése közelebb kerüljenek egymáshoz.

A szerkesztőség

Tartalom

Válaszúton a magyar társadalom — <i>Enyedi György - Tamási Péter</i>	3	✓
Fordulóponton a magyar társadalom — <i>Bogár László</i>	5	
Kísérletek a magyar tervgazdaság hatékonyabbá tételére — történeti áttekintés — <i>Pető Iván</i>	13	
Gazdasági reform — politikai reform? — <i>Schmidt Péter</i>	19	
Lehetőségeink vállalati szervezeteink megújításában — <i>Makó Csaba</i>	25	
Mennyire fejlett a magyar szociálpolitika? — <i>Ferge Zsuzsa</i>	33	
Gazdaságfejlesztési stratégiánk alapkérdései — <i>Kovács János</i>	41	
Válogatott bibliográfia és kutatási információ	47	
Statisztikai táblázatok	53	

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

Válaszúton a magyar társadalom

Országunk gazdasági-társadalmi helyzetének alakulásáért sok minden tehető felelőssé. Romlottak például nemzetközi cserearányaink; az általunk fedett nemzetközi piacokon rosszabbodtak az eladási lehetőségek; helyzetünk egy nemzetközi átalakulási folyamat eredménye (amelyen más országok is keresztülmentek, sőt, még sokkal súlyosabb következményekkel: teljes országos csőd, magas infláció, nagy munkanélküliség stb.); nem nőtt megfelelően a termelékenység; nem dolgozunk kellő intenzitással és így tovább. Ezek a tételek önmagukban mind igazak, de valójában csak felszíni tüneteit jelzik sokkal mélyebben rejlő problémáknak.

Automatikusan felvetődnek ugyanis a kérdések: Miért romlottak cserearányaink? — miközben voltak olyan országok, amelyeké javult. Miért akarjuk ugyanazokat a termékeket ugyanazon a piacokon értékesíteni, amiket és ahol ez már egyre kevésbé lehetséges? Miért van az, hogy ebben a nagy nemzetközi átalakulási folyamatban mi (is) a szenvedők és nem az ebből hasznot húzók oldalán vagyunk? Miért nem nőtt megfelelően a termelékenység? Miért van az, hogy miközben egyre többet dolgozunk, az a probléma, hogy nem dolgozunk kellő intenzitással? És még sorolhatnánk a „miérteket”...

E szám cikkeivel — a kutatások eddigi eredményei alapján — igyekszünk feltárni néhány olyan mélyebben rejlő tényezőt és folyamatot, melyek magyarázatot adhatnak a felszíni tünetként jelentkező „miértek” soroztára.

A cikkek közös alap gondolata, hogy a jelenlegi válságból a hibák javításával nem lehet kilábalni; ehelyett gyökeres fordulatra van szükség a szocialista társadalom továbbfejlődésében. Gyökeres fordulatot azonban nem könnyű végrehajtani, s ezek módjáról is megoszlanak a kutatói vélemények. Azt is tisztázni kellene, hogy e fordulat milyen társadalmi modellhez vezet el minket, hiszen a több évtizedes, mai formájában elbizonytalanodott szocializmus-kép nem ad megfelelő iránytűt cselekedeteinkhez.

Négy évtized tapasztalatai megmutatták, hogy gazdaságunk nem újítható meg csak felülről vezérelve; a megújulási folyamat csak úgy sikerülhet, ha a gazdaság rendelkezik a szükséges megújító automatizmusokkal.

Reformot azonban nem elegendő csupán a gazdaság területén végrehajtani. A gazdasági és a politikai, társadalmi megújulás elválaszthatatlanul összefügg. Az

egy-egy területre korlátozott, elszigetelt megújítási kísérleteket ugyanis a változatlan környezet hatástalanítja.

A társadalom termelési folyamataiban végbemenő autonóm mozgások érdeklőnlönbségeket, társadalmi ellentmondásokat, véleményeltéréseket hoznak felszínre és a jelenlegi politikai (állami és társadalmi) intézményrendszer nem tudja hatékonyan biztosítani ezek nyilvános kifejezését és ütköztetését. Ez a helyzet hosszabb távon veszélyezteti a társadalmi konszenzust. Egy másik következménye pedig az, hogy a társadalmi átalakulás módjairól kialakított nézetek rejtve maradnak s könnyen kapnak — méltatlanul — „ellenzéki” bélyeget.

A társadalmi megújulás nem csak a politika, hanem a mikrogazdaság (a vállalatok) szervezetét is módosítani fogja. Ez kétirányú változási folyamatot jelent: egyrészt a kisservezetek törvényszerű (s nem átmeneti) terjedését, másrészt a nagyvállalatok belső szervezeti decentralizációját.

A reform előrehaladása nem mentes fájdalommal, egyesek jólétét fenyegető következményektől. Az állampolgárok jó közérzete a fejlett és következetes szociálpolitikától is függ, s e téren Magyarországon nem kedvező a helyzet.

A problémák itt vázolt többoldalú elemzése és a változások átfogó jellegű kiváncsán nem jelenti az elmúlt kb. 40 év valóban pozitív eredményeinek elvitatását. De rugalmas és gyors reagálás az óriási mértékben felgyorsult nemzetközi eseményekre csak úgy lehetséges, ha nem tüneti kezelést alkalmazunk, hanem a problémák gyökereihez, valódi okaihoz nyúlunk. Ehhez sok esetben szükség van régi fogalmaink és eszméink újragondolására, adott esetben újraértékelésére, mert ha jól hangzó, de tartalmilag kiürült nézeteket követünk, ahelyett, hogy a valóságos helyzetet elemeznénk és ahhoz alkalmazkodnánk, akkor súlyos károkat okozhatunk mind rövid, mind hosszú távon. Ebben az alkalmazkodási folyamatban gyakran kell radikális változtatást végrehajtani. Viszont, ha ezt nem tesszük és továbbra is a régi, összességében eddig nem túl hatásos (lásd a kialakult gazdasági és társadalmi problémákat) módszereket alkalmazzuk a gyorsan változó körülmények közepette, akkor társadalmunk megújulásának esélyei fokozatosan megszűnnek, mert e „hagyományos” módszerek már többször is kudarcot vallottak a társadalmi megújulás terén. A politikai stabilitást tehát nem a kiutat jelentő radikális gyakorlati lépések megtétele fenyegeti, hanem ezeknek a lépéseknek az elmulasztása, mert ez a helyzet további folyamatos romlásához vezet.

A mai magyar valóság által kikövetelt lépések leginkább egy sürgősen elvégzendő operációhoz hasonlíthatóak. Sokáig kezelgettük változó hatékonyságú szerekkel a bajt, de a tartós gyógyulás nem következett be. A hosszú ideig halogatott műtét most már elkerülhetetlen. Biztos, hogy nem lesz fájdalommentes, de rendszerünk távlati túlélése érdekében haladéktalanul el kell végezni.

Befejezésül szeretnénk kiemelni egyik szerzőnk gondolatát az egész magyar megújulási-reform folyamatra vonatkoztatva: Sokat késtünk, de még mindig nem túl késő. Ha most azonnal intenzíven nekikezdünk az egész társadalmunkat átfogó átalakításnak, mozgósítva mindenkit, aki segíteni tud, akkor jövőre egy-egy területen talán már eredményeket is felmutathatunk a pozitív elmozdulás irányába.

Enyedi György — Tamási Péter

Fordulóponton a magyar társadalom

Bogár László

Napjaink magyar társadalmának egyik jellemző sajátossága: a *perspektívatlanság*. Célok, jelszavak ismétlődnek és közben gazdasági stagnálás, társadalmi bizonytalanság, fokozatos világgazdasági térvesztés a kísérőtársunk. A jelek szerint a 40-es évek végén kiformalódó társadalomszerveződési modell a 70-es évek második felében elvesztette fejlődőképességét, és ha semmi nem változik, a 80-as évek végére elvesztheti működőképességét is.

A cél távoli, az idő rövid ...

A jelen helyzetünkben tükröződő dilemma nem új, sőt talán egyike a legrégebb, makacsul ismétlődő történelmi dilemmáinknak. Európa keleti felének társadalmi számára szinte már az államalapítások korától lehetetlenné vált, hogy lassú, szerves kiegyensúlyozottsággal, fokról-fokra „alulról” építsék fel önmagukat. „Mi mindig mindenről elkésünk, mi biztosan messziről jövünk” — hangzanak Ady Endre sorai, a költészetbe átlényegítve történelmünk talán legsúlyosabb teherterét. A cél — amely értelemszerűen mindig valamilyen külső minta — itt mindig távoli, az idő itt mindig rövid. A fizikából pedig tudjuk, hogy a hosszú út és a rövid idő hányadosa igen nagy sebesség. A nagy sebességű társadalmi folyamatok vezérlésének módjául az erősen centralizált, felülről vezérelt kényszer mutatkozik.

Igaz, a dilemma szorítása már ezer éve is azt jelentette, hogy vagy sürgősen betagozódunk a Nyugat feudális struktúrájába, vagy ... Nos, ez a „vagy” egyenlő lett volna azzal, hogy a magyar nép neve ma legfeljebb a jól képzett régészek számára volna releváns információ, vagyis a szinte nyomtalan felmorzsolódás lett volna sorsunk.

Látszólagos felzárkózás — mélyszerkezeti távolodás

Csakhogy az idomulásnak, a betagozódásnak ára van. Az áhított minta utolérésének kényszere kiprovokálja a nagy sebességű, brutális keménységű felzárkózás

szükségességét. S miközben évszázadokig úgy tűnik, hogy a közeledés sikeres, a társadalmi lét mélyrétegeiben folyamatos szerkezeti távolodás játszódott le. Mert míg Nyugaton a társadalom organikus „alulról” építkezéssel alakítja ki államát, addig nálunk az állam „épít” magának társadalmat. A szó szerint *minden áron* való gyors felzárkózás érdekében lezárul annak lehetősége, hogy a társadalom belső erői lassú, spontán egyezkedési folyamat során decentralizáltan építsék a jövőt. A küldetéstudattal Kelet-Közép-Európában — és így nálunk is — mindig dúsan felvértezett „elit” túlfűtött ideológiákkal, *túlpolitizált módon kényszeríti a társadalomra a modernizációt*. Az eredmény sajátos kényszeralkalmazkodás, *a fejlődés „kvázi” jellegűvé válása*. Vagyis a társadalom és a gazdaság sok formális külső jegy alapján ítélve sikeresen modernizálódik, de elég egy elmozdulás a világ-gazdasági-világpolitikai feltételrendszerben ahhoz, hogy nyilvánvalóvá váljon a felzárkózás kudarca. Valójában ez történt a XVI. századbeli Magyarországgal is; a sikeres modernizáció évszázadai után robbanásszerűen derült ki, hogy a létrejött struktúrák ingatagok, sebezhetőek, a felzárkózás íve törékeny.

A számunkra kétségtelenül igen *hátrányos külső változások így nem végső okai*, hanem *csupán közvetlen kiváltói a hanyatlásnak*.

A felzárkózás, a modernizáció csapdái tehát makacs kísérői történelmünknek.

Gyors felzárkózás — a társadalom „tervlebontott államosítása”

Bár a feltételek sokban változtak, a modernizációs séma belső logikája 1945 után sem módosult alapvetően. Sőt a 40-es évek végén kiformalódó új társadalmi berendezkedés minden eddigőtől tisztábban jelenítette meg az eddigi stratégiák jellegzetességeit: a centralizált, hierarchikus szerveződésű bürokratikus diktatúra dominanciáját. A felzárkózás kiindulópontjává az ideológiai elem válik, amely nem más, mint az igen vonzóra színezett kommunisztikus jövőkép. Az ezen ideológiával átítatott messianisztikus küldetéstudattól vezérelt militáns „elit” a politikai hatalom monopolizálásával mintegy „tervlebontja” a társadalmi-gazdasági valóságra az elvont-spekulatív jövőképet. Mivel az idő megint sürget és a cél újra igen távoli, a rendkívüli sebesség itt is abszolút parancs. S mivel a társadalom eltérő érdek- és értéköttségű csoportjaival folytatandó egyezkedés a haladás irányairól és arányairól csupán felesleges idő- és energiapazarlásnak és öncélú időtöltésnek tűnik, így az „egyszerűség kedvéért” megkezdődik *a társadalom teljes alávétése a politikai akaratnak*, lezajlik a „társadalom államosítása”.

Magas felhalmozási ráta — gyors gazdasági növekedés?

E stratégia gazdaságfilozófiai alapját a felhalmozás maximalizálása képezte. A politikai akarat számára ugyanis evidenciaként fogalmazódott meg, hogy a magas felhalmozási ráta egyenlő a gazdasági növekedés magas ütemével. Hosszútávon azonban alig van összefüggés a két tényező között. A felhalmozási képesség adott

színvonala ugyanis a társadalom fejlettségének nagyon sokféle mozzanata által meghatározott tényező, ami többnyire csak igen lassan változik. A felhalmozási ráta jelentős emelésére irányuló rövidtávú kísérletek rendszerint úgy végződnek, hogy még gyorsabban kezd el romlani a felhalmozott tőke hatékonysága, és így a gazdasági növekedés üteme csak egy-két éves kiugrásokra képes, s ezt követően visszaesik. Ráadásul mindez többnyire értetlenkedő ingerültséget vált ki a politikai vezetésből, s ez a feszültség tovább rontja a növekedés esélyeit.

Felhalmozás a fogyasztás rovására

A felhalmozás-maximalizálás forrása hosszútávon csak a fogyasztás lehet. Vagy közvetlenül a folyó fogyasztás, vagy a fogyasztási javakat termelő szférák tőkeállománya. Átmenetileg ugyan a társadalom többlet-felhasználását külföldi hitelekkel is lehet finanszírozni, de ez csak elodázza a fogyasztás korlátozását, hiszen a felhalmozott tőke romló hatékonysága sajnos garantálja a hitelek alacsony hatékonyságú felhasználását is, ami súlyos eladósodáshoz és végül is az életszínvonal romlásához vezet. (Hiába lehetett 1972—79 között elkerülni a fogyasztás csökkenését a jelentősen növekvő felhalmozás ellenére, az adósságtömeg kritikus szintre emelkedése a jelek szerint a 80-as évek második felében elkerülhetetlenül ki-provokálja a fogyasztás drasztikus korlátozását.)

Rekord felhalmozás, majd látványos visszaesés

A hosszútávú idősorok szerint a kiegyezéstől a II. világháborúig tartó időszakban a magyar gazdaság felhalmozási rátája átlagosan 6—8%-os volt. Az 1945 után lezajlott 33 év valószínűleg példa nélkül áll majd a legújabb kori magyar gazdaságtörténetben. Ebben a periódusban ugyanis — bár szabályos ciklikus ingadozást mutatva — *a felhalmozási ráta több, mint ötszöröse (!) nőtt*. Nagy biztonsággal állítható, hogy 1978-ban minden idők legnagyobb magyar felhalmozási rátáját regisztrálhattuk. Valószínűleg az is példa nélkül áll majd azonban, ami ezután történt, mert nyolc év alatt *a felhalmozási ráta visszaesett a kiindulási szintre!*

A stratégia mérlege negatív

Ha megvonjuk e stratégia mérlegét, az egyik serpenyőbe kétségtelenül a gazdasági növekedés egyenletes felgyorsulása (legalábbis 1958—72 között) és a nemzeti vagyonszerzés megsokszorozódása kerülhet. A másik serpenyőben azonban ott van mindennek az „ára”: az a tény, hogy ez a hatalmas társadalmi tőke igen súlyos strukturális feszültségektől terhes, összességében alacsony hatékonyságú, és hogy áldozatok, halasztások, mulasztások, külső és belső adósságok terhelik. A jelek szerint tehát *ez a stratégia — több, mint négy évtized távlatából — defícitesnek bizonyult: tarta-*

lékait felélte, felhalmozódott „adósságait” a jövőre zúdítja. Nem érdektelen hát áttekinteni, hogy a felhalmozás-maximalizálás milyen források feláldozásával, hogyan fedezte többlet-tőkeigényét.

Az erőltetett felhalmozás áldozatai

A három alapvető forrás: (1) a folyó fogyasztás, illetve (2) a mezőgazdasági és (3) az infrastrukturális tőkeállomány. Az elmúlt évtizedek során a gazdaságpolitika szabályos — hétévenként jelentkező — válságciklusokban merítette ki ezeket a forrásokat.

A koncepció klasszikus időszakában 1949—56 között mindhárom forrást egyszerre áldozta fel az ipari felhalmozás oltárán. Az ezt követően hétévenként kiéleződő (1958, 1965, 1972, 1979, 1986) makrogazdasági feszültségek mindig azt jelzik, hogy újabb források merültek ki.

1958-ban — akkor valószínűleg mindenki azt képzelte: végleg! — a folyó fogyasztás rovására való növekedésnek szakadt vége.

1965-ben kiderült, hogy az előző néhány évben „szocialistára átszervezett” mezőgazdaságtól a továbbiakban már nem lehet olyan nagy mértékben elvonni a forrásokat, mint annak előtte. Ezzel véget ért a mezőgazdaság rovására való növekedés.

1972-ben a súlyos és egyre inkább összetorlódó infrastrukturális mulasztások (nagyvárosi tömegközlekedés, kórházi és oktatási hálózat stb.) már jelzik, hogy a továbbiakban ez a forrás sem használható. Ezzel lényegében a belső források kimerülnek, és a gazdaság „saját erejéből” már nem képes növekedésre. (Valójában az azóta eltelt 15 év kumulált nemzeti jövedelem növekménye nagyjából megfelel az adósságállományunknak, vagyis e másfél évtizedben csak a külső források kölcsönözték a növekedés látszatát!)

1979-ben (tehát egyetlen hét éves ciklus alatt) a külső források igénybevétele is kritikus szintet ért el, így ez is „kimerült”. Az azóta eltelt években egy addig jószerezéssel ismeretlen fogalom — a fizetőképesség megőrzése — kerül a társadalmi célpiramis csúcsára. S mivel feláldozható erőforrás már nem akad, innentől kezdve az válik áldozattá, aminek érdekében az eddigi áldozathozatal zajlott: a felhalmozás-maximalizálás.

Elérkezett a fordulópont

1986-ban azonban ez a most már valóban utolsó áldozat is kimerült, így gazdaságunk az eddig követett szerveződési elvet fenntartva igen rövid időn belül fizikailag is működésképtelenné válhat.

Választanunk kell: vagy a permanens konszolidációképtelenség és a mélyülő válság, vagy jövőnk, a radikális reform, amely képes társadalomszerveződési modellünk egészének átfogó módosítására.

E szerveződési modell alapkoncepciója — a centralizált irányítás, vagy más kifejezéssel: a „társadalom államosítása” — még az 1956-ban bekövetkező nyilvánvaló kudarca ellenére sem került feladásra. Ami változott, az a koncepció konkrét érvényesülési módja (lásd erről részletesebben Pető Iván cikkét, 13—18. old. — szerk.).

Egy sajátos társadalmi mechanizmus és következményei

Némileg leegyszerűsítve azt mondhatjuk, hogy a 60-as évek elejétől a politikai hatalom és a társadalom között egy sajátos mechanizmus bontakozott ki. Ennek lényege abban áll, hogy a politikai vezetés — belátva, hogy a szélsőségesen centralizált, bürokratikus diktatúra nem alkalmas egy modern gazdaság reprodukciós folyamatainak vezérlésére — hajlandónak mutatkozott az egyéneknek, és az egyénekből szerveződő különböző termelő kollektíváknak, hosszútávon és fokozatosan, mind több gazdasági autonómiát nyújtani. Ugyanakkor azonban nem tette lehetővé a társadalom számára *a politikai és ideológiai jellegű autonómia-igények nyílt érvényesítését.*

A 70-es évek közepe óta, részben az azt megelőző néhány évben (1972—74-ben) született gazdasági autonómiát korlátozó központi döntések látványos kudarcának ellenhatásaként, részben a külső okok következtében is elmélyülő válság szorításában e sajátos mechanizmusban változás állt be. Jelentősen szélesedett a társadalom gazdasági autonómiája (új vállalkozási formák) és a helyzet úgy áll, hogy a politikai vezetés egyre inkább *az egyénekre bízta* saját családi- és háztartásgazdaságuk *mindennapi válságainak elhárítását* — abban a reményben, hogy a sok millió mikroméretű válságelhárítás majdcsak összeáll valahogyan egy permanens makroméretű válságelhárítássá. (Igazából talán helyesebb volna válságelhárítás helyett inkább válságelfojtást mondani, utalva ezzel arra, hogy mindez hosszútávon semmiképpen sem jelentheti a válságkezelés hatékony módját.)

E mechanizmus negatív tünetei

A reményszinten megfogalmazódó számítás egészen a legutóbbi évekig beválni látszott, ám 1986-tal úgy tűnik egyre inkább felszínre törnek azok a tünetek, melyek e mechanizmus működésében komoly zavarokat okozhatnak. Az ok valószínűleg az, hogy a második gazdaság dimenzióinak jelentős túgulása ugyan elég ahhoz, hogy a társadalom elkerülje a nyílt válságot, de ennek is ára van. Makroméretekben az, hogy mindez közvetett módon tovább fokozza a változatlan első gazdaság feszültségeit, hozzájárul leépüléséhez, ami — felidézve az adósságválság rémét — önmagában is elég lehet ahhoz, hogy e mechanizmus működésképtelenné váljék. Mikrodimenziókban pedig talán még súlyosabb feszültségek kieleződése fenyeget. Az emberi energiák, az emberi tőke mértéktelen kiuzsorázása és az önkizsákmányolás fiziológiai határokon is túllépő kiterjedése nyomán megindul *a társadalmi*

rendszer alapértékeinek eróziója, ami végső soron a társadalom egészének gyorsuló leépüléséhez vezethet. Feltehetőleg ezt jelzi a lakosság egészségi állapotának — sokáig eredményesen eltitkolt, s most annál sokkalóbb módon felszínre törő — katasztrofális romlása, az alkoholizmus, a kábítószerfogyasztás, az öngyilkosságok és általában a szocializációs folyamat, a társadalmi reprodukció súlyos zavarai, amit tetéz az egészségügyi-szociális infrastruktúra alulfejlettsége (lásd erről részletesebben Ferge Zsuzsa cikkét, 33—40. old. — szerk.).

Az okok mélyebben rejlenek

Összefoglalva az eddig elmondottakat, a probléma lényege az, hogy a társadalom viszonylagos gazdasági autonómiája mellett nem rendelkezik politikai és ideológiai autonómiával. Ez utóbbiak nélkül pedig a gazdasági emancipáció csupán viszonylagos, mert részben vagy egészben visszavehető, korlátozható, s így a társadalom — megfosztva annak lehetőségétől, hogy ellenőrizze a gazdasági létfeltételeit meghatározó döntéseket — kiszolgáltatott marad. Végsősoron ez az alapvető oka társadalmunk erősödő működési zavarainak.

Ha alaposan végiggondoljuk e társadalmi mechanizmus működésének logikai konstrukcióját, vitathatatlannak látszik annak anti-dialektikus jellege. Nem kevesebbet feltételez ugyanis, mint azt, hogy az emberi személyiség egymástól hermetikusan elzárható „szeletekből” áll. E koncepció szerint ugyanis jól megfér egymással egy emberben a „homo oeconomicus” vállalkozási készségével, innovativitásával, kreativitásával, és a „homo depoliticus”, aki a tömegkommunikációs eszközökön keresztül rezignált egykedvűséggel, mindazonáltal derűsen csupán „fogyasztja” a neki szánt paternalista politikai-ideológiai „táplálékot”, anélkül azonban, hogy az „étrend” kialakításába lényegi beleszólási jogot vagy lehetőséget kapna.

Új nyílt „társadalmi szerződés” kellene

Talán természetes ezek után, hogy az előttünk álló reform alapvető feladatának e hibás mechanizmus kiiktatását és egy új, nyílt „társadalmi szerződés” megkötését tartom. Ennek alapjául ugyanazok szolgálhatnak, melyek egyben a reformfolyamat kibontakozásának is alapfeltételei. Említsük itt meg közülük a három legfontosabbat.

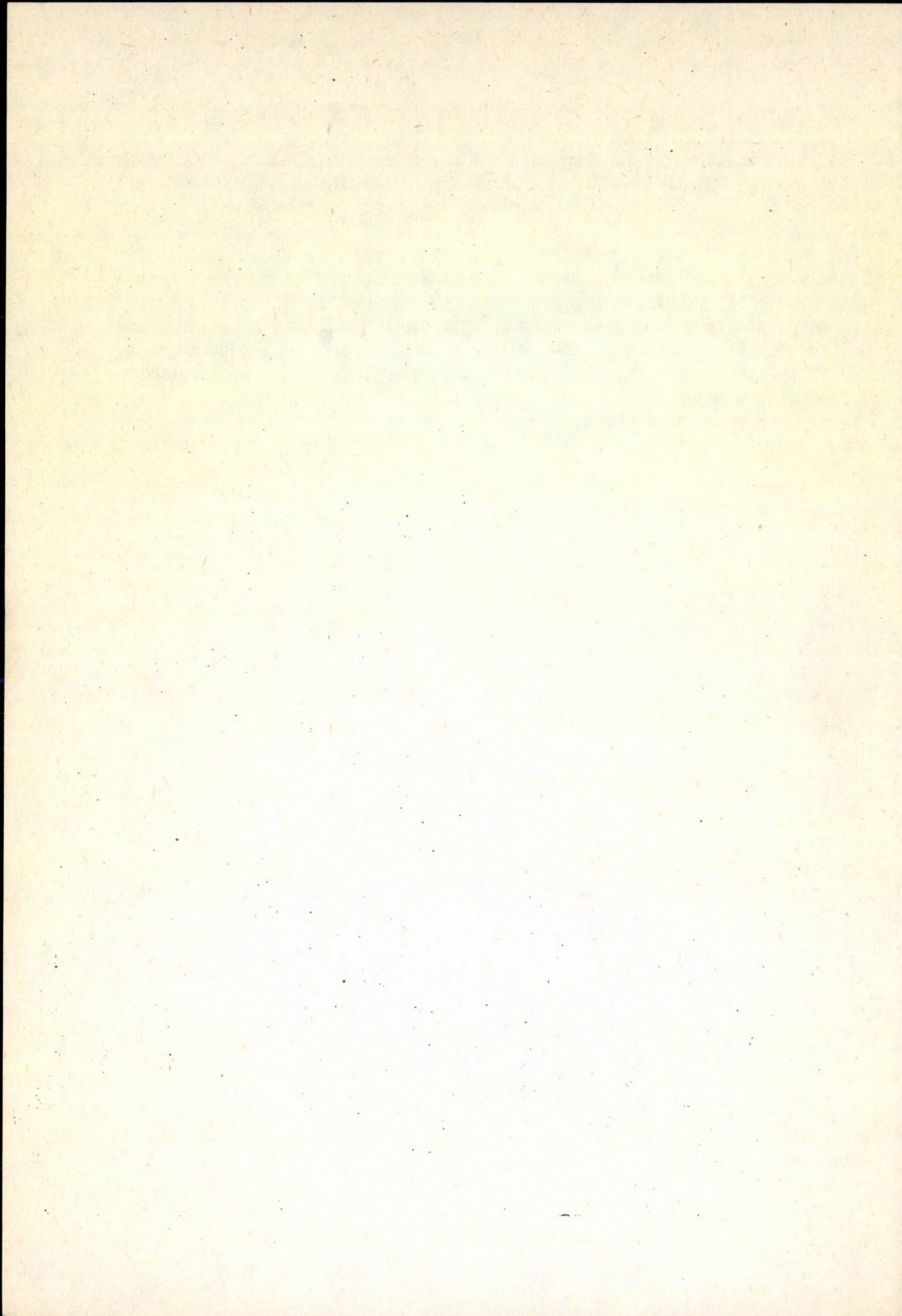
Az első a társadalmi nyilvánosság intézményrendszerének megteremtése. A tájékoztatás, az informálás olyan új rendszerét kell létrehozni, amelyben a társadalom nem akkor értesül hivatalosan a negatív tendenciákról, amikor már igen nagy baj van, hanem kezdettől rendelkezik a részvétel felelősségének jogával és kötelezettségével.

A második, hogy az eltérő érdek- és értékötöttségű társadalmi csoportok nyílt lehetőséget kapjanak érdekeik és értékeik képviselésére. A politikai intézmény-

rendszernek alkalmassá kell válnia az eltérő érdekkörök konfliktusainak kezelésére, a konszenzus és kooperáció új formáinak létrehozására.

A harmadik, hogy kialakuljanak azok a *jogilag is megformulázott társadalmi garanciák*, eljárásmodok, amelyek a társadalmi nyilvánosság ellenőrző szerepét valóban lehetővé teszik (lásd ezekről részletesebben Schmidt Péter cikkét, 19—24. old. — szerk.).

Ma még talán sok szempontból utópisztikusnak vélhető mindez, hiszen jelentős társadalmi csoportok számára ezek a változások nem feltétlenül kedvezőek. Éppen ezért volna döntő fontosságú a társadalmi nyilvánosság előtt tisztázni, hogy kit milyen módon és mértékben érintene a reformfolyamat. Csak egy ilyen ösztársadalmi tisztázás tehetné kétségtelenné azt a — ma még korántsem magától értetődő — tényt, hogy *a reform a társadalom nagy része számára az egyetlen valós perspektíva a hosszútávú fejlődésre.*

Kísérletek a magyar tervgazdaság hatékonyabbá tételére — történeti áttekintés

Pető Iván

A megújulást ki kell kényszeríteni

Gazdasági megújulás csak erős nyomás hatására következhet be. Rendszerint sem az emberek, sem az intézmények nem változtatnak szívesen a megszokott, rutinszerű megoldásokon és módszereken, hacsak valami külső vagy belső kényszerítő nem ösztönzi őket erre. Az „új élet” kezdésére tett elhatározásokból mindig csupán annyi valósul meg, amennyit a körülmények kikényszerítenek.

A gazdaságban alapvetően kétféle kényszerítő rendszer működik. Egyik a *piaci*, amely a bukás, a tönkremenés veszélyével készíti alkalmazkodásra a gazdasági élet szereplőit; a másik az *utasításos*, amelyben egymásnak alá-, illetve fölérendelt szervezetek alkotják a rendszert, s ahol a közvetlen utasításokat olykor „szabályozók”, „elvárások” és egyéb utasítás jellegű orientáló eszközök egészítik ki vagy akár részben helyettesítik is.

Ki lehet zárni a piaci hatásokat?

Különböző megfontolásokból a gazdaság kisebb-nagyobb része ideig-óráig „felmentést” kaphat a piaci alkalmazkodás és az azzal járó megújulás kényszere alól. Ilyen „megfontolások” közé sorolhatók a politikai indítékok, a világpiactól való elzárkózás szándéka, a gazdasági struktúra gyors, radikális átalakításának reménye, a teljes foglalkoztatottság célkitűzése stb. Az ilyen beavatkozások azonban szükségképpen oda vezetnek, hogy megszűnik a piaci motiváció.

Az ún. szovjet típusú gazdaságokban igyekeztek kiiktatni a piaci hatásokat a központilag kijelölt célok megvalósítása érdekében. Ezért alakították ki a döntően állami tulajdonra épülő termelést, elosztást és forgalmazást. Az így létrejött „klasszikus” tervutasításos rendszer a központi irányítás hatáskörébe vonta a gazdasági tevékenységeket, lebontva azokat egészen a munkapadokig. Valójában azonban a központi irányítás kiterjedt a magánélet szférájára is.

A „fellazult” formák, melyek szabályozókkal és központi elvárásokkal helyettesítették a tervmutatók és az utasítások egy részét, már több mozgásteret engedtek a szervezetek, s méginkább az egyének számára.

Alapjában véve azonban ezáltal nem változott meg a rendszer gazdasági érdekelttsége: *a közvetlen piaci hatásokat és a piaci kényszert mind a mai napig a központi irányítás kívánja helyettesíteni.*

Ebben a rendszerben a termelővállalatok és a gazdasági tevékenységet befolyásoló (irányító) szervezetek között szigorú hierarchikus viszony alakult ki. A feladatokat az irányító szervezetek jelölik ki, ők határozzák meg a megvalósítási feltételeket és ők minősítik a teljesítményeket is (a hatósági követelményeknek való megfelelés alapján).

Az idővel e téren bekövetkezett változások lényegében arra korlátozódtak, hogy a feladatokat, feltételeket egyre kevesebb részletességgel bontották le, s egyes központilag meghatározott területen működni engedték a piaci kontrollt.

A tervgazdaságok története azt mutatja, hogy a közvetlen piaci hatások kiiktatásával látszólag szinte minden központilag elképzelt célt meg lehetett valósítani: agrárországból viszonylag gyorsan iparit lehetett teremteni, vagy (egy szélsőséges példát, Kambodzsát említve) központi elhatározással akár maga a gazdaság is felszámolható volt. A hierarchikus irányítás tehát sok olyat tud megvalósítani a piaci hatások kiiktatásával, ami azonos idő alatt másként lehetetlen lenne. Egy döntő mozzanatra azonban nem volt és nem is képes: *nem tudja helyettesíteni a piaci kontroll automatizmusát, s így nem képes a piaci megújulási, alkalmazkodási kényszert megteremteni.*

Van persze még néhány más terület is, ahol a hierarchikusan szervezett gazdaság nem tudja helyettesíteni a piaci szabályozást. *Érzéketlennek mutatkozik például a gazdasági folyamatok részleteivel, a finomabb struktúrákkal szemben.* Míg a nagyüzemi tömegtermelést sikerült érdemben megszerveznie, addig több gazdasági területet nem, vagy csak alig tudott működtetni. Így a szolgáltatásokban, a zöldség- és gyümölcsstermesztésben és elosztásban, az állattenyésztés nagyobb részében, a differenciált fogyasztói igényekhez vagy a divathoz alkalmazkodni szándékozó ipari termelésben, a kereskedelemben egyre inkább nőttek az ellátási és egyéb feszültségek. Nem véletlen, hogy a kiutat éppen ezeken a területeken keresték először a piaci jellegű érdekelttség megteremtése révén (háztáji, kisvállalkozás stb.).

Az utasításos rendszerű megújulások kudarcot vallottak

A tervgazdaságok többször is kísérletet tettek megújulási jellegű feladatok kijelölésére, illetve ilyen szabályozók kidolgozására. Ezek azonban nem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket. Nem is válthatták, hiszen az utasításra végrehajtott „megújulás” nem válik automatizmussá, legfeljebb meghatározott időre szóló feladattá. De a „fellazultabb” hierarchikus irányítási rendszer megoldásai sem vezethettek sikerhez, mert mind a célok, mind a végrehajtást biztosító eszközök (szabá-

lyozók, árak, beruházási lehetőségek stb.) már eleve olyan kompromisszumok eredményei, melyekben különböző, egymásnak ellentmondó érdekek és szempontok is megfogalmazást nyertek. De még ha ez nem is így lenne és ehelyett egy következetes és egységes célrendszer vezetné a megújulást, akkor is elképzelhetetlen, hogy a folyamat minden apró részletére kiterjedő program készüljön. Ez már csak azért is lehetetlen, mert a folyamat tényezői állandó változáson mennek keresztül.

Milyen irányt vegyen a magyar gazdaság?

Az 1945—1947 közötti időszakban többféle álláspont fogalmazódott meg a magyar gazdaság követendő irányát illetően. Az MKP gazdaságpolitikusai gyakran bizonygatták, hogy a párt elképzeléseinek megvalósítása nem jár majd együtt — a szovjet gazdaságból már ismert — bürokratikus, merev módszerekkel. Ezt egyebek közt azért tartották indokoltnak, mert viszonylag sokan látták világosan — a szocializmus társadalompolitikai céljait elfogadók között is —, hogy a piaci alkalmazkodás, vagyis *az önmegújítás feltételei hiányoznak a szovjet típusú gazdaságból*. A kialakulóban lévő hierarchikus gazdaság-szervezet és a rugalmas alkalmazkodás összeegyeztetethetőségével kapcsolatos illúziók azonban viszonylag hamar szertefoszlottak. Egy állami kezelésű üzem vezetője — 1947 októberében! — a következő szavakkal kérte számon az MKP korábbi ígéreteit: „A minél nagyobb mértékben való decentralizálás helyett a teljes centralizálás következett be; a létesült túldimenzionált, nehézkes szervezet nemhogy az egyes vállalatok részleteibe betekintést tenne lehetővé, hanem direkt lehetetlenné teszi az egyes vállalatok ténykedésének a gazdaságos termelés szempontjából való ellenőrzését... A vállalatok kívánatos vetélkedése helyett egységes irányítás következett be, amely lehetetlenné teszi a gazdaságos, versenyképes termelés kialakítását és az életképes gyártási ágazatok kívánatos fejlesztését.”

Az automatizmusok tagadásának kora

Az 1948/49—1953 közepe közötti időszakban a centralizált, vagy más néven: közvetlen utasításokra épült tervgazdaság totálisan tagadta az automatizmusok, a piaci mechanizmusok kedvező hatását. Az ekkor végrehajtott, állandósult átszervezések, személycserék, tervmódosítások, kampányok — túl azon, hogy közvetlenül konkrét politikai vagy gazdasági célt szolgáltak — úgy értékelhetők, mint kívülről bevitt „megújító” mechanizmusok.

A hierarchikus irányítás nem képes a folyamatos megújulásra

Az 1953—1957 közötti politikai hullámzások időszakában — bár nem töretlen lendülettel — már utat tört magának az a felismerés, hogy a „hagyományos” tervgazdaság intézményi struktúrája és az alkalmazott eszközök nem tudják biztosítani a megfelelő gazdasági fejlődést. A gazdasági mechanizmus változtatásával foglalkozó elképzelések, bár szó szerint nem fogalmazták meg, de körülírták, hogy a hierarchikus gazdaságirányítás nem képes a gazdaság folyamatos megújítására, legfeljebb csak szervezetek által előírt, főként mennyiségi követelmények (részleges) kielégítésére. A fő problémát *a merev hierarchikus kapcsolatokban, a függőségi rendszerben, az ágazati irányításban, az egy-egy termék előállítására profilított vállalatok létében látták.*

Kisebb módosítgatások, majd újabb felismerés: gazdaságunk nem képes az önmegújulásra

Az irányítás lényegét nem érintő kisebb módosítások után 1963—64-ben — döntően a hazai gazdaságban jelentkező problémák, valamint a KGST-tagországok többségében utat törő reformelképzelések hatására — a gazdaságirányítás ismét felismerte, hogy *az alkalmazott módszerek nem felelnek meg a változó követelményeknek.* Ekkorra mindössze hat-hét év telt el a piaci módszereket bevezetni szándékozó 1956—57-es reformelképzelések kidolgozásától. Az 1963/64-et megelőző időszak a köztudatban a magyar tervutasításos irányítás egyfajta „virágkoraként” jelenik meg, de valójában ez sem volt mentes komoly gondoktól. Először is a korszak gazdasági teljesítménye csak az ötvenes évek első feléhez képest volt viszonylag elfogadható, de ezeket az eredményeket is komoly, alapvető problémák kísérték (lásd erről Bogár László cikkét is, 5—11. old. — szerk.). Jellemző például, hogy az ezidő alatt felgyűlt problémákat a gazdaságirányítás mesterséges megújítással: az 1962—64 közötti nagy iparvállalati átszervezési kampánnyal kísérte meg megoldani. Másrészt, a tervutasításos módszerek — erodálódásuk következtében — már akkor is fokozatosan átadták helyüket különböző piac-imitáló eszközöknek. Mindez azonban nem a vezetés elhatározására következett be, sőt e változások jellegét a vezetés nem is tudatosította.

Az 1964—66-ban elfogadott új gazdasági mechanizmus fő célkitűzése az volt, hogy a terv és a piac összehangolása, valamint a hierarchikus gazdasági struktúra részleges lebontása révén elérje, hogy a megújulási-alkalmazkodási kényszer automatizmussá váljék. Ez annyiban jelentett fordulatot a tervgazdaság történetében, hogy legálisan elismerte: *csak piaci jellegű mechanizmus képes biztosítani a gazdaság önmegújító képességét.* Ugyanakkor a központi irányítás alapján véve továbbra sem kívánt lemondani a gazdasági folyamatok vezérléséről, csupán a közvetlen utasításokat egy rugalmasabb rendszerrel, az ún. közgazdasági (pénzügyi, ár stb.) szabályozással akarta helyettesíteni.

Reform — reformvisszafogás — reformújraindítás

1968-ban bevezetésre került az 1964—66-ban elfogadott és kidolgozott gazdasági reform. Mindössze négy évvel később már a reform látványos visszafogásának lehettünk tanúi. 1979/80-tól a „gazdaságirányítás továbbfejlesztése” jegyében újra-éledhettek a reformtörekvések, de *érvényesítésük mindezideig óvatos és túlságosan lassú volt.* Ezt az egész korszakot némi — nem lényegesen torzító — egyszerűsítéssel úgy lehetne leírni, hogy a piaci és a hierarchikus kényszer „megfelelő” arányának keresése jellemzi, de úgy, hogy a központi irányítás mindvégig megtartotta túlsúlyát. Vagyis ez azt jelenti, hogy *a piaci alkalmazkodás helyett továbbra is az utasítás jellegű eszközöké maradt a fő szerep a megújulás kikényszerítésében.*

A hierarchikus irányítás szívósan védekezik

Az 1953/54 óta eltelt több mint harminc év leírható úgy is, mint a gazdaság önmegújító képességének megteremtése irányába tartó hosszú menetelés (sok visszavonulással, vereséggel tarkítva). Valójában azonban realisabb, ha azt mondjuk, hogy ez az időszak *a központi, hierarchikus irányítás szívós és eredményes védekezése a decentralizálási kényszer megújuló rohamaival szemben.* Az 1968. évi reform ebben a „harcban” fontos ütközet volt, de a „háború” a gazdaság önmegújító képessége szempontjából egyáltalán nem dőlt el. 1968-ban — minden továbbgyűrűző társadalmi következmény ellenére is — *csak a gazdaság egyes, tudatosan lokalizált területein hajtottak végre reformot.* A későbbiekben — különösen az elmúlt öt-hat évben — hozott reformirányú intézkedéseket meglehetősen pontosan jellemzi a hivatalosan használt „továbbfejlesztés” kifejezés. Ez egyértelműen utal arra, hogy a vezetés az óvatos, megfontolt kiigazításokat tekinti ideálisnak és a fordulatszerű változtatásnak még a gyanúját is kerüli.

Felgyorsult változások a világgazdaságban — lépésváltásra várva itthon

A világgazdasági változások egyes korábbi szakaszaiban — mint például az ötvenes évek közepétől a hetvenes évek első harmadáig — amikor a technikai-technológiai változások viszonylag lassúak voltak és egy világgazdasági konjunktúra időszakát éltük át, elegendőnek — bár nem kielégítőnek — mutatkozott a hierarchikus irányítás által kezdeményezett és „levezényelt” megújulás. Ez — úgy tűnt — biztosítani tudja a gazdasági fejlettség viszonylagos szintentartását és a mennyiségi gyarapodást. Az elmúlt közel másfél évtizedben azonban jelentősen felgyorsultak a világgazdasági változások és egy technikai-technológiai forradalomnak vagyunk szemtanúi. Ehhez csak a korábbinál *sokkal nagyobb rugalmassággal és radikálisabb változtatásokkal* lehet alkalmazkodni. Az eddig használt *óvatos korrekciós módszerek és a régi eszközök alkalmatlannak bizonyulnak e folyamatban.*

Az átfogó megújulás feltételei

Összefoglalva: a hierarchikus irányítást csak lazító, de le nem bontó 1968. évi lokalizált reform valamint az azt kiegészítő későbbi intézkedések *nem voltak elegendők a gazdaság önmegújító képességének megteremtéséhez*. E képesség csak úgy hozható létre, ha sikerül a magyar társadalomban egy *átfogó megújulást* kibontakoztatni. Ennek sikeres megvalósításához azonban feltétlenül tudatosítani kell néhány alapvető fontosságú tényezőt.

A reform csak akkor érhet célt, ha *a bajok forrásához nyúl*, ha ott kezdeményezi a változtatásokat. A gazdaság esetében ez a forrás: hierarchikus dominanciájú gazdaságirányítás.

Egy reform csak akkor lehet eredményes, *ha a társadalom nagyobb része nem utasítja el* — sem nyíltan, sem burkoltabb formában (a mindennapi tevékenység során). Ehhez viszont az kell, hogy a társadalom világosan lássa a reform céljait, annak következményeit, s tisztában legyen azzal is, hogy az esetleges veszteségek enyhítésére milyen lehetőségek nyílnak (lásd erről Ferge Zsuzsa cikkét is, 33—40. old. — szerk.). Feltétlenül szükséges, hogy egyértelművé váljon mindenki számára, hogy a reform valódi változtatásokat jelent. Ennek érdekében az újat élesen el kell határolni a múlttól, s a folyamatosság hangsúlyozása helyett éppen *a változást szükséges kiemelni*.

Egy reform társadalmi elfogadtatásának tehát alapvető feltétele *a nyílt politizálás*. Ez viszont csak akkor valósítható meg, ha a társadalomirányítás a maga számára is pontosan és világosan megfogalmazza, hogy milyen változásokon keresztül mit akar elérni. Döntő mozzanat, hogy a vezetés tudatosítsa: nem lehet olyan megoldást kitalálni, amely csak előnyökkel jár, s amelyeket nem kísérnek — akár tartós — hátrányos következmények is.

Az átfogó változtatások mindig számos kockázati elemet is hordoznak, de a váratlan és néha kellemetlen új jelenségek nem kell, hogy az egész rendszer elvetéséhez vezessenek. Egyébként a radikális átalakulás elutasítása, s a bevált módszerek további alkalmazása a megváltozott körülmények között *legalább olyan kockázatos, mint egy reform, s ráadásul még a megújulás lehetőségét sem hordozza*.

Mindezek jól jelzik gazdasági önmegújulási képességünk megteremtésének alapvető nehézségeit. De tegyük még ehhez hozzá, hogy a szükséges reformokat, a gyökeres változtatásokat éppen azoknak kell elfogadni, akik alapvetően érdekeltek a meglévő viszonyok épségben tartásában. Úgy tűnik azonban, hogy nincs más lehetőség, mert nem csak a gazdasági, hanem a politikai megújulás automatizmusai is hiányoznak (lásd erről részletesebben Schmidt Péter cikkét, 19—24. old. — szerk.). A magyar gazdaság önmegújulásának feltételei tehát csak nagyszabású központi elhatározással teremthetők meg, *s a működőképesség megőrzéséhez nélkülözhetetlen, hogy a társadalom minden területén létrejőjenek a megújulási kényszer automatizmusai*.

Gazdasági reform — politikai reform?

Schmidt Péter

E rövid tanulmány megírására az ösztönzött, hogy a politikában — de a társadalomtudományokban is — egyre többen vallják azt a leegyszerűsített álláspontot, hogy a gazdaságirányítási reform zsákutcái azért következtek be, mert ezt nem követte a politikai rendszer reformja. Ezáltal lényegében szembeállítják a gazdaságban bekövetkezett változásokat a politikai berendezkedés kétségtelenül mozdulatlanabb területeivel. Ha ebben van is igazság, ez csak féligazság, hiszen minden ellenkező állítás ellenére, a gazdaságirányítási reform a politikai berendezkedés változtatását is jelenti. Ez még akkor is így van, ha a politikai vezetés — különböző politikai megfontolásokból kiindulva — nem beszél a politikai berendezkedés reformjáról.

Magyarországon a gazdaságirányítás reformjával a politika elfogadta, hogy a gazdaság irányításának mechanizmusában olyan *autonóm mechanizmusok beépítésére van szükség*, amelyek jobban képesek biztosítani a gazdasági élet belső törvényszerűségeinek érvényesülését és lehetővé teszik a társadalom termelési folyamataiban a résztvevők egyéni és csoportérdekeinek kifejezését, valamint ezek nyilvános megütközésének lehetőségét és végső soron ezek politikai eszközökkel is történő integrálását. Ez azonban a gazdaság társadalmi befolyásolásának új eszközeit hozta létre és így önmagában is a politikai berendezkedés módosítását jelentette — legalábbis a gazdaság terén. Ez egy nyilvánvaló és általában elismert tény.

Vizsgálendő azonban, hogy a társadalom termelési folyamatában bekövetkezett változások milyen hatást gyakoroltak a szélesebb értelemben vett politikai berendezkedésre, hogy a társadalom életének egyik területén bekövetkezett változások milyen folyamatokat vagy ellentmondásokat okoztak a politikai berendezkedés egészében, illetve, hogy a politikai berendezkedés más területeinek változatlansága mennyiben akadályozta meg a gazdasági mechanizmus reformjának teljesülését. Más szóval: a termelési folyamatban bekövetkezett változások mennyiben és milyen irányban igénylik a társadalom többi mozgásformáinak alakítását is. Társadalomtudományi szempontból a szükséges változásokat nyugodtan nevezhetném politikai reformnak, és ha nem ezt teszem, úgy ebben nem elméleti megfontolások játszanak szerepet, hanem a politikai vezetés nyilván kül- és belpolitikailag is megfontolt álláspontjának tiszteletbentartása.

Az autonómiateremtés nem korlátozódhat csupán egy területre

A párt központi vezetéséből kiinduló — és annak felismeréséből is fakadó — gazdaságirányítási reform autonóm jellegű mozgásokat hozott létre a termelés és a kereskedelem területén: a vállalati önállóság, a piaci- és az áruviszonyok erősítése, a tervutasításos rendszer leépítése, a differenciált bérezés, illetve ennek meghirdetése vagy igénye, a szabadabb árképzés, a vállalatok közötti verseny stb. mind az autonóm mozgáslehetőségek kifejeződései.

E mozgáslehetőségek elismerése azonban a társadalom életének számtalan más területén is elindított ilyen jellegű vitákat és folyamatokat. Szélesedett a lakásgazdálkodás terén az áru- és pénzviszonyok szerepe. (E téren a társadalom, de különösen az ifjúság az erőteljesebb szociális biztonság megteremtése érdekében éppen az állami beavatkozás szélesítését igényli.) Az autonóm mozgás erősödése jelenik meg az egészségvédelem terén, például a szabad orvosválasztás kapcsán. De ugyanígy említhetném az oktatási törvény vitája során felmerült nézeteket az iskola és az államigazgatás viszonyáról, vagy az iskola, a pedagógus önállóságáról. Autonómia törekvést fejez ki az egyetemek, és más kulturális intézmények önállóságának és a társadalom közvetlen részvételének keresése. De a társadalom autonómiájának igényét fejezi ki végső soron az a vita is, amely a jogilag korlátozott igazgatás gondolata körül mozog. Ennek lényege, hogy az államigazgatás az embereknek csak azokba a viszonyaiba avatkozhat be, amelyekre nézve a jog felhatalmazást ad és ezt csak olyan eszközökkel teheti, amit a jogszabály lehetővé tesz.

Nem folytatom a felsorolást, hiszen a fenti példák is kellőképpen bizonyítják, hogy a gazdasági szférában elindult autonóm mozgások iránti igény nem állt meg a szorosan vett gazdasági élet határain: hatása az állam tevékenységét, a központ szerepét illetően másutt is megmutatkozott.

A társadalmi szervek változó szerepe

A gazdaságirányítási reform éreztette hatását a társadalmi szervek funkcióinak és struktúrájának alakításában is. Nem lehet véletlennek tekinteni, hogy a szakszervezetek érdekvédelmi funkciójának feléledése időben szinte egybeesik az új gazdaságirányítási rendszer bevezetésével. Nem véletlen azért, mert a vállalati önállóság elvileg új helyzetbe hozta azt a vállalatvezetést, amely addig csak végrehajtási funkciót kapott. Ebben az új felállásban a szakszervezet is kereste új lehetőségeit, és az érdektagoltság elismerésével kereste és keresi sajátos érdekkifejező szerepkörét. Nem véletlen az sem, hogy a gazdaságirányítási rendszer reformjával együtt létrejönnek a mezőgazdaságban a termelőszövetkezeti szövetségek kifejezetten az azal a céllal, hogy agrárérdekeket fejezzenek ki. Az érdekképviseleti szerepkör kialakítása irányába mozdult el a Kereskedelmi Kamara, de a MTESZ is. A különböző érdekek felszínre kerülésével általában megnövekedett az igény a helyi egyesületek, társaságok stb. létrehozása és működése iránt is.

Érdektagság + kizárólagos centralista problémakezelés = negatív társadalmi jelenségek

Az autonóm érdekalapú mozgások megnövekedése egyre fokozódó mértékben hozta felszínre a *társadalom érdektagságát*. A társadalmi berendezkedésben olyan autonóm mozgáson alapuló rések keletkeztek, amelyeket a régi centralizmuson alapuló eszközökkel vagy nem lehet vagy csak részlegesen lehet központilag kezelni. Ezek hatására a társadalom életében nemkívánatos *negatív jelenségek* jöttek létre. Ilyeneknek tekintem a *társadalmi mozgások integrálatlanságát*, az ebből következő *anarchikus jegyeket*, és a központi céltételezéshez képest *eltérő elképzelések ellenzékbe szorulását*.

Integrálatlanság vagy anarchia?

Minden egészségesen működő társadalomban szükségszerűen van olyan a társadalom fejlődésének irányait megszabó, a részérdekeket egyeztetni akaró elképzelés, amelyhez lehet igazodni. A társadalomfejlesztési elképzeléshez történő igazodás *nem feltétlenül egyetértés*, hanem annak tudatos beszámítása, hogy az egyének, vagy egyes csoportoknak, rétegeknek, osztályoknak hol egyezik és hol tér el az érdeke, véleménye, törekvése. Ezek számbavételét a mai magyar társadalomban csak a párt végezheti el, de e szerep hatékony betöltésében több tényező is akadályozza. Egyrészt, a folytonosan módosuló érdekeket, véleményeket, törekvéseket csak úgy lehet megfelelően értékelni és integrálni, ha a fejlesztési elképzelések *állandóan lépést tartanak a társadalomban bekövetkezett változásokkal, újraértékelik a régi fogalmakat, normákat, értékítéleteket* stb. Másrészt, amennyiben az érdekek, nézetek és véleménykülönbségek növekedésével párhuzamosan nem alakulnak ki azok a *nyilvános fórumok*, ahol ezeket a különbségeket ütköztetni és kezelni lehet, akkor gyakorlatilag lehetetlenné válik a különböző nézetek zökkenőmentes integrálása a politikai gyakorlatba. S *Magyarországon nem alakultak még ki e célra a megfelelő nyilvános fórumok*. Ezek, valamint a *konkrét társadalomfejlesztési elképzelés, társadalomkép hiánya* olyan gyakorlathoz vezet, hogy akik az éppen létezőt nem fogadják el, vagy csak részlegesen nem fogadják el, azok az ellenzékiség köntösében jelennek meg. További következménye ennek, hogy egyre több embernél kialakul egy „privát” és egy hivatalosan hangoztatott vélemény, s ez már a *társadalmi célrendszer anarchikus jegyeit mutatja fel*.

A párt vezetésétől kiinduló pozitív kezdeményezések, melyek e negatív jelenségek némelyikét voltak hivatva enyhíteni, nem tudták a nekik szánt szerepet betölteni, mert a változás csak egy-két tényezőre terjedt ki, s a *többi kapcsolódó terület változatlansága hatástalanította a kezdeményezést*. Több példát lehetne felhozni erre a gazdaság vonatkozásában, de ilyen volt a választási rendszer reformja is, ahol az egyik oldalon megnyílt az út a mandátumokért való versengésre, a mási-

kon azonban maradt a régi lebonyolító mechanizmus és nem történt meg a párt vezető szerepének értelmezése sem az új helyzetre. A politikai rendszer egyes elemeinek változtatása a többi összetevők figyelembevétele nélkül mindig belső ellentmondásokhoz és feszültségekhez vezet.

A problémakezelés végletei

A mai magyar társadalom itt leírt megítélésében, vagyis a diagnózis felállításában vannak ugyan kisebb különbségek, de az álláspontok — fő vonalaikat tekintve — közel ehhez hasonlóak.

Jelentősek azonban az eltérések a jelenségek kezelési, a problémák megoldási módját illetően. Egyesek a nemkívánatos jelenségek okaiként a centrális vezetéshez viszonyított szabadabb játéktér megteremtését, annak létrejöttét látják. A megoldást is — a „rendcsinálás” jegyében — ezeknek az autonóm mozgásoknak a leállításában keresik. A másik végletes álláspont szerint az ellentétek végletes kielezése teremthet kiutat ebből a helyzetből. És itt érkeztünk el ahhoz a vitához, hogy szükség van-e a politikai rendszer reformjára, egyáltalán a szükséges folyamatokat jogosult-e reformnak nevezni; vagy másképpen feltéve a kérdést: végre lehet-e hajtani a gazdasági reformtörekvéseket a politikai rendszer módosítása nélkül, és ha nem, akkor milyen irányú legyen ez a módosítás?

Az érdekkülönbségek integrációja elkerülhetetlen

Azt a tézist, hogy a gazdaságirányítási rendszer nem érinti a politikai rendszer módosítását már eleve kizártam. A gazdaságirányítási rendszer módosítása egyben a társadalom új mozgásformáit hozta létre, tehát egyben a politikai berendezkedés módosítását is jelentette. Ezért értelmetlen a gazdaságirányítási szisztémát a politikai rendszerrel szembeállítani. A valóságban arról van szó, hogy a társadalomban az elmúlt évtizedekben a centrumhoz viszonyítottan valós autonóm mozgások jöttek létre. Ezek közül a legkézzelfoghatóbbak kétségtelenül a társadalom termelési folyamataiban mentek végbe. A kialakult ellentmondások azáltal keletkeztek, hogy *a politikai berendezkedés más összetevőiben nem mentek végbe* vagy nem teljes következetességgel mentek végbe azok a változások, amelyek alkalmassá vagy alkalmasabbá tették volna a politikai berendezés egészét az így létrejövő társadalmi ellentmondások, érdekkülönbségek, véleményeltérések nyilvános kifejezésére, ütköztetésükre és integrálására. A nyilvános szervezetrendszerben (pártban, szakszervezetekben, az ifjúsági szervezetben stb.) mentek ugyan végbe változások, de azok kevesek voltak ahhoz, hogy a társadalom életében bekövetkezett ellentmondásokat beemeljék e szervezetek, valamint más társadalmi és tömegszervezetek, egyesületek stb. életébe, tevékenységébe. Ugyanakkor a társadalom nem szervezett frontjain — a „fehérszta” mellett — jelentős viták folynak a társadalomban

végbemenő új folyamatokról, de ezek jórészt kívül rekednek a létező szervezeti kereteken, mert *hiányzik a nyilvános megvitatás lehetősége*. Ettől válnak „ellenzék-kivé” még azok a nézetek is, melyek nem a szocialista társadalmi berendezkedés tagadásán, hanem annak mikénti építésén nyugszanak.

Alkalmassá kell tenni az állami és társadalmi szerveket a vélemény- és érdekkülönbségek kifejezésére

A fenti megállapítások a kibontakozás lehetséges útjait is jelzik. A társadalom szervezeteit, benne az állami és társadalmi szerveket kell alkalmasabbá tenni a vélemény és érdekkülönbségek kifejezésére, de egyben integrálására is. Megítélésem szerint igaza van egyes szociológusok olyan megállapításának, hogy társadalmunk politikai berendezkedése ma már alkalmas arra, hogy a megszülető döntések során különböző érdekeket és véleményeket beszámítson, de nem alkalmas arra, hogy ezeket nyilvánosan kifejezze és főleg a nyilvánosság előtt folyó vitákban integrálja. Ez az értékítélet egyrészt elismeri mindazokat a politikai berendezkedésben végbement pozitív változásokat, amelyek 1956 után kétségtelenül bekövetkeztek, de hangsúlyozza ugyanakkor a továbblépés szükségességét is. Ennek lényege pedig abban ragadható meg, hogy *intézményesíteni kell* már ezeket az *elismert különbségeket*, mert csak ez segíthet hozzá azok társadalmi méretű érvényesüléséhez.

Az intézményesülés önmagában azonban nem fog kielégítő eredményre vezetni, ha a kapcsolódó területeken nem következnek be a szükséges változások, s így nem lesznek meg a *garanciák* az érdekvényesítéssel kapcsolatban. Ha például az államigazgatás korlátait megvonó jogi normákat maguk az államigazgatási szervek alkotják, akkor ezáltal olyan eszközzel rendelkeznek az érdekképviselői szervekkel szemben, amely akár retorziós eszközként is felhasználható. Ilyen helyzetben például az Alkotmányjogi Tanács intézményes léte sem jelenthet garanciát az érdekkülönbségek megfelelő kezeléséhez.

Politikai reform — de hogyan?

Egy ilyen rövid cikk keretében nincs mód a politikai berendezkedés gazdaságon kívüli átalakításának kifejtésére. Ezt egyébként részben már megtettem „A magyar politikai rendszer sajátosságai” c. tanulmányomban (*Társadalomtudományi Közlemények* 1986/1). Itt csak utalásszerűen szeretném megemlíteni a politikai mechanizmusban szükséges főbb változtatásokat:

- az állam társadalom-irányító feladatainak további pontosítása;
- az államszervezet fokozottabb társadalmi ellenőrzésének növelése;
- a társadalomban meglévő vélemény- és érdekkülönbségeknek az állami képviselői szervek útján való erőteljesebb kifejezése;

- a képviseleti szervek államszervezetben betöltött vezető szerepének erősítése;
- az államhatalom jogi eszközökkel történő erőteljesebb behatárolása stb.

De hasonló folyamatokat kell tovább erősíteni a társadalom nem állam útján megvalósuló mozgása során is. Ezek segítségével különösen

- a társadalmi szervek érdek- és véleménykülönbségeket kifejező szerepét,
- a társadalom nyilvánosságának erősítését (amire jó — sajnos csak elszigetelt — példa volt az oktatási törvény vitája),
- az integrációs funkció növekedését kell elérni.

Ahhoz, hogy az érdekek és vélemények erőteljesebben integrálódhassanak — ha kell kompromisszumok révén — *decentralizálni kell az integráció folyamatát*. Ez többek között a párt szerepének, társadalmi funkciójának módosítását is igényli. Ennek megértéséhez világosan kell látni azokat a politikai jellegű ellentmondásokat, melyek a társadalmi fejlődés folyamán keletkeztek. Egyik oldalról ugyanis jelentős lépések történtek a társadalom érdek- és véleménykülönbségeinek megjelenítésére, másikon azonban *nem működnek*, adott esetekben nem is működhetnek azok a *mechanizmusok*, melyek ezeknek az érdekeknek *érvényt is tudnának szerezni*. Így a különböző érdekek egymással párhuzamosan léteznek, *politikai egyeztetés és integráció nélkül*. Erre az anarchikus jelenségre annál is inkább érdemes odafigyelni, mert a *párt* (különösen egypártrendszer esetén) *elveszítheti politikai mozgalom jellegét* (s ezzel saját hatalmát ássa alá), ha politikai elképzeléseit nem veti össze más, ugyanarra vonatkozó politikai elképzelésekkel. Ehhez nem feltétlenül van szükség többpártrendszerre — betölthetik ezt a szerepet a különböző érdekképviselői szervek is. Hatékony funkcionálásuk azonban csak akkor elképzelhető, ha e szervek működésük közben *teljes nyilvánosságot kapnak*, s ha a *párt lemond a mindennapos döntőbíró szerepéről*. A pártot nem csak jogilag (mert ez jórészt ma is megvan) kell elválasztani az államigazgatástól, hanem ténylegesen is. A pártnak politikai eszközökkel kell irányítania az államot, de nem szabad döntéseivel annak helyébe lépnie. Ez az elv általában — a párton belül is — elfogadott, de gyakorlati megvalósítása még mindig várat magára.

Lehetőségeink vállalati szervezeteink megújításában

Makó Csaba

A kulcskérdés: a rugalmas munkaerőfelhasználás

Gazdaságunk teljesítőképességének egyre nyilvánvalóbb tartalékai rejlenek a *termékszerkezet korszerűsítésében*, a nagy értékű *állóeszközök fokozott kihasználásában*, a *jobb munkaszervezésben*. Ezek az egymással is összefüggő lehetőségek csak úgy valósíthatók meg, ha képesek vagyunk mozgósítani a termelés emberi erőforrásait és fokozatosan, de következetesen szakítani tudunk az alkinazott merev munkaerőfelhasználási gyakorlattal.

A jelenleginél rugalmasabb munkaerőfelhasználás szervezeti rendszerének létrehozása elképzelhetetlen anélkül, hogy a vezetők és „vezetettek” egyaránt *érdekeltek legyenek a megújulásban*, hiszen mindazok, akik a változások nyomán kedvezőtlenebb pozíciókba kerülnek, érdekeik védelmében igyekezni fognak lefékezni a szervezeti korszerűsítés folyamatát. A szervezeti megújulás folyamata a felszínen mutatkozó jelenségeknél sokkal összetettebb; eredményességét a környezetül szolgáló társadalmi-politikai viszonyok döntően befolyásolják.

De mit értünk tulajdonképpen a rugalmasság fogalmán? A gazdaságban (vagy a munkaerőpiacon) a rugalmasság azt jelenti, hogy a résztvevők képesek felhagyni a korábbi viselkedési formákkal és módszerekkel, s el tudják sajátítani az új feltételeknek megfelelő módszereket és cselekvési mintákat. A rugalmasság itt tehát részben a munkaerő egyéni tulajdonsága, részben pedig cselekvési feltételeinek függvénye. A rugalmas munkaerőfelhasználás egyéni összetevői például: a felkészültség színvonala, a képesség és az igény, míg a külső feltételeket a műszaki-gazdasági valamint a társadalmi-ideológiai tényezők képezik.

Nagy változások a világgazdaságban

A hetvenes évek közepétől a fejlett tőkés országok gazdaságát szinte sokkszerűen érték megrázkódtatások: az energia és nyersanyagárak radikális változása, az infláció rohamos növekedése stb. A nemzetközi kereskedelemben a korábban érvényesülő kapcsolatok szinte egyik napról a másikra megváltoztak: véget ért például

a stabil és nagy szériák gyárthatóságának kora és a változó minőségű export lehetősége. A világgazdaság korábban nem tapasztalt igényeket támasztott nemcsak a termékek, hanem ezen keresztül a munkaerő piacán is. Az ekkor megjelenő új (elsősorban mikroelektronikai) technológiák nemcsak a gyártási eljárásokat módosították, hanem *változást hoztak létre a munkaerőfelhasználás szervezeti rendszerében is.*

E változások gazdasági és műszaki tényezői mellett komoly feszültségeket hordozó s tartósan bizonyuló társadalmi-politikai gondok jelentek meg mind a fejlett tőkésországokban, mind a szocialista országokban.

Magyarországon csupán kis elmozdulások

Hazánkban az immár tartósan bizonyuló negatív gazdasági és társadalmi jelenségek (lásd erről Bogár László cikkét is, 5—11. old. — szerk.) egyre sürgetőbben vetik fel egy új típusú, a jelenleginél sokoldalúbb munkaerőpolitika intézményrendszerének létrehozását. Ezzel összefüggésben csupán utalni szeretnék arra, hogy a magyar gazdaság immár egy évtizede képtelen kimozdulni stagnációs és inflációs szakaszából. A II. világháborút követően, az állami költségvetés eddigi egyik legnagyobb hiányát tárgyalta az Országgyűlés decemberi ülészsaka. Kévsébé ismert viszont az, hogy az eddig is létező „rejtett vagy strukturális” munkanélküliség mellett most már feltűntek a „klasszikus” munkanélküliek is. *A foglalkoztatottak száma egyedül a dinamikus bővülő kisvállalati szektorban nőtt jelentősen.* Aligha számíthatunk arra, hogy ez a folyamat a közeljövőben számottevően módosulni fog, hiszen az előrejelzések szerint a magyar állami és szövetkezeti ipar 1987-ben sem bővíti termelését.

A vázlatosan ismertett gazdasági és társadalmi nehézségek valamint a rugalmas automatizáció térhódítása a termelési technológiák területén együttesen *megkérdőjelezték* a 19. században kialakult, először Angliában, majd az USA-ban térhódító *tömeggyártás vállalati struktúrájának hatékonyságát.*

A következőkben ezzel a kérdéssel szeretnék foglalkozni, jóllehet a tömeggyártás nagyvállalati szervezetrendszerének gazdasági és társadalmi hatékonyságát a szocialista országok többsége *mind a mai napig nem vonta radikálisan kétségbe.*

Kipusztulóban vagy átalakulóban vannak-e a nagyvállalatok?

Schumacher hetvenes évek elején megjelent „Small Is Beautiful” (A kicsi szép) című könyve óta a „kis” és „nagy” vállalatok körüli viták időről időre fellángolnak.

A kialakult vita jelentősége nem abban áll, hogy eldöntse, hogy a „nagy” vagy a „kis” vállalatokra jellemző munkaerőfelhasználás-e az ideális, az egyedül üdvözítő és a legjobb; hanem abban, hogy elindította és ösztönözte a vállalati-szervezeti struktúrák alternatíváiban való gondolkodást.

A hetvenes évek közepén beköszönő gazdasági válság élesebb megvilágításba helyezte a *nagyvállalatok* mindig is létező, de most egyre költségesebbé váló egyes tulajdonságait, mint például a merev szervezeti struktúra, a vezetési rendszer bürokratizálódása, az irányítási funkciók centralizációja és elkülönültsége, a vezetési-tervezési és a végrehajtási funkciók szétválása stb. Ezek a jegyek külön-külön, de főleg együttesen a *szervezet alkalmazkodóképességét igen kedvezőtlenül befolyásolják*. Egyre világosabbá vált, hogy ez a szervezeti struktúra gazdasági és társadalmi értelemben egyaránt *csak „ráfizetéssel” működtethető*.

De vajon a rugalmasabb munkaerőfelhasználást biztosító szervezeti struktúrára való átállás egyet jelent-e a „kicsik” térnyerésével és a „nagyok” letűnésével? Vagy pedig olyan korábban „leírt” gazdasági-társadalmi és ideológiai elvek jelennek meg, amelyek hatására a korábbi évtizedekben soha nem tapasztalt rugalmasság alakul ki a munkaerőfelhasználás terén mind a „kicsik” egymás közötti viszonyában, mind a „nagyokkal” kiépített hálózatában?

Az új tendenciák érvényesülése (azaz a kisvállalatok rohamos terjedése) egyáltalán nem zárja ki azt, hogy a nagyvállalatok egy része — amelyek termék vagy munkaerőpiaci pozíciói nemzetközileg is kedvezőek — ne kísérelhetnék meg megőrizni a tömeggyártás régi elveinek megfelelő szervezeti struktúrákat és szabályozási formákat. Azonban ebben az esetben is átalakul az óriásvállalat. Ezek azok a cégek, amelyek az ún. „globális gyár” modelljét követik. Itt az anyavállalat a szaktudást nem igénylő tevékenységeket alacsony bérű országokba exportálja, ahol létrehozza ún. „rutin” gyárait. A „rutin” kifejezés itt azt jelenti, hogy a munkakövetelmények teljesítése a tanulatlan munkaerőtől nemcsak minimális ismereteket, hanem rendkívül szegényes kommunikációt és kezdeményezési készséget igényel. A termelés szellemi centruma, irányítója és koordinátora a központi gyár, ahol a létszámnak több mint felét vezetők és alkotó műszaki alkalmazottak teszik ki.

Más adottságok közepette a nagyvállalati struktúra átalakulása elválaszthatatlan az ún. innovatív kisvállalatok megjelenésétől. Ezek nélkül a munkaerőfelhasználás rugalmasságának biztosítása — nagyobb társadalmi robbanások nélkül — ma már elképzelhetetlen.

Rugalmas specializáció — innovatív kisvállalatok

A nagyvállalati szervezetkorszerűsítés kísérője, adott esetben alternatívája, a kisvállalatok működésében megvalósuló *rugalmas specializáció*, ami a folyamatos megújulást, az *állandó változásokra történő berendezkedést* jelenti. Az ilyen típusú innováció nemcsak sokoldalú tudással rendelkező munkások, műszakiak és vezetők együttműködését feltételezi, hanem olyan társadalmi-ideológiai szabályozó mechanizmusok működését is, amelyek képesek a verseny és az együttműködés kényes egyensúlyának fenntartására. Ha ugyanis az egyes szervezetek közötti verseny állandósul miközben a kooperáció tartósan hiányzik, akkor a hosszútávú gon-

dolkodást és befektetéseket követelő innováció gazdaságilag és társadalmilag egyaránt rendkívül költségessé válik.

Az innovatív kisvállalatok eddig ismert konkrét megvalósulási formái közül elsősorban a következőkre szeretném felhívni a figyelmet.

Lehetséges kisvállalati szervezeti formák

A területi konglomeráció magját olyan többé-kevésbé egyformán kicsi és független vállalatok alkotják, amelyeket a verseny és együttműködés — első látásra összeegyeztethetetlen — komplex láncolata fűz egybe. Ebben a láncolatban tartósan egyetlen vállalat sem dominál a másik, illetve a többiek felett. Kapcsolataikat rövidtávú szerződések rögzítik, így a résztvevők szerepe állandóan módosulhat. Különböző funkciókat ellátó szövetkezetek vagy egyéb cégek segítenek a beszerzésben, értékesítésben és a hitelezési ügyekben. De segítséget kapnak ezek a kisvállalatok más intézményektől is, mint pl. kereskedelmi egyesületektől, az ipari kamarától, a szakszervezetektől. E vállalatok tevékenységét utasításokkal a felsorolt intézmények egyike sem szabályozza. A területi konglomerációban résztvevő vállalatok együttműködését egy a gazdaságinál összetettebb és „súlyosabb” tényező: a *közösségtudat* szabályozza. Ilyen közösségi (etnikai, vallási) szabályozó intézményekkel a fejlett tőkésországok többségében találkozhatunk.

Számunkra talán a legtanulságosabb példákat a „kisvállalatok harmadik Itáliája” szolgáltatja, ahol a termelésben részt vevők közös politikai és ideológiai (vallási) beállítódottsága garantálja a szabályozást. Olaszország ún. „vörös övezeteiben” azaz kommunista befolyású tartományaiban (pl. Emilia-Romagna és Toscana) a kisvállalatok alapításában vezető szerepet játszottak olyan baloldali beállítódottságú szakmunkások, akiket — politikailag aktív szerepük miatt — elbocsátottak a nagyvállalatoktól, s akik a kézhez kapott „végkielégítés” összegét kisvállalkozások beindításába fektették. Olaszország más tartományaiban — például Venetia környékén — hasonló koordináló-szabályozó funkciókat lát el a katolikus egyház, illetve az ideológiáját hirdető Keresztény Demokrata Párt.

Az ilyen kisvállalatoknak nemcsak gazdasági teljesítményei (növekedés, export), hanem társadalmi mutatói (pl. sokkal kevesebb sztrájk) is figyelemre méltóak. Ugyancsak imponáló e régiók kulturális és demográfiai fejlődése. „Harmadik Itáliában” — így nevezik a szakemberek jelentősége miatt a kisvállalatok világát — az emberi kapcsolatok rendszere is különbözik az ország többi területén kialakult helyzettől. Bár e térség városias jellegű, mégis relatíve kevés a válás, itt a legalacsonyabb a bűnözés, s a legmagasabb az iskolai tanulók aránya Olaszországban. A térség dolgozóinak kulturális és fogyasztási szintje van amiben meghaladja, van amiben megközelíti az Olaszország fejlett ipari háromszögében (Milano-Genova-Torino) elért szintet.

A *vállalati föderáció* egymással laza szövetségben lévő vállalatokat jelent. Kapcsolataikra gazdasági és társadalmi jellegű kötelékek egybefonódása jellemző. Az Európában legismertebb francia Motte-rendszer mellett az utóbbi időben nagy figyelem irányult a japán „Zaibatsu”-ra. E családi kereskedőházból kifejlődő vállalatok

latszövetségek a munkásokat és a vezetőket formálisan gyakran még ma is a cég családtagjainak tekintik.

A kisvállalatok további típusaihoz tartozó „szatellit” vállalatok vagy a „műhely gyárok” szintén a rugalmas munkamegosztás és specializáció szervezeti hálózatait képviselik. A „szatellit” vállalatok esetében a végterméket kibocsátó vállalat stabil érdekszövetségben működik együtt bedolgozó kiscégekkel. A „műhely gyárok” (vagyis a decentralizált műhelyek) tevékenységére az jellemző, hogy nem gyártanak hosszú kifizetésű standardizált termékeket. Viszonylag jelentős méreteik nem a termelés tömegszerűségének, hanem magas tőkeigényének tulajdonítható. A vállalatok kapcsolataira — 19. századi elődeikhez hasonlóan — önálló műhelyek kooperációja jellemző. A végterméket kibocsátó vállalatok a bedolgozó kisvállalatokat nem alárendelt alvállalkozókként kezelik. (Például az amerikai Boeing a motort és a repüléshez szükséges felszerelések többségét nem saját maga állítja elő.) A termék-tervezés és a termelés különböző problémáinak megoldásában a bedolgoztató cég — miután ezekkel a tevékenységekkel általában nem foglalkozik — gondosan igénybe veszi a vele kapcsolatban álló kisvállalatok képviselőinek tanácsait, javaslatait.

A magyarországi helyzet

A megújuló kisvállalati szféra külföldi tapasztalatainak megismerése lehetővé teszi a hazai gyakorlatban néhány éve megfigyelhető hasonló tendenciák elhelyezését a szervezeti rendszer megújulásának folyamatában.

Hazánkban az 1982. január elsejével életbe lépett törvény nyomán a kisvállalkozások (köztük is elsősorban a kisszövetkezetek) látványos fejlődésnek indultak. 1987 márciusáig számuk már meghaladta a másfélezret. Pozitív hatásaik nem csak a foglalkoztatási viszonyokban mutatkoztak meg, de gazdasági teljesítményeik is biztatóak: az *élőmunka hatékonysága húsz százalékkal*, az egy foglalkoztatottra jutó *termelési érték pedig ötven százalékkal magasabb*, mint a hagyományos ipari szövetkezetekben.

Bár e kisvállalkozások önmagukban jelentős fejlődést mutattak, népgazdasági súlyuk még elenyésző. Ugyanakkor az állami és a hagyományos szövetkezeti szektor nem mobilizálódott — nem is mobilizálódhatott — közel sem ilyen intenzitással. Ennek lényegében az az oka, hogy a kormányzati szférában elindított decentralizációs folyamat valójában csak *látszat-decentralizálás*: a vállalatok önállósága nem lett lényegesen nagyobb, inkább csak a központi szervektől való függés formája módosult (lásd erről Pető Iván cikkét is, 13—18. old. — szerk.). Amíg az irányítási rendszerben nem következik be *gyökeres változás*, addig nem is várható az új szervezetrendszer kibontakozásának felgyorsulása.

A szervezetkorszerűsítési törekvések legfontosabb tanulságát irányítási szempontból így lehetne összefoglalni: a *szervezeti modernizáció nem egyszeri lépés*, hanem olyan folyamat, amely módosítja a benne résztvevők rendkívül összetett társadalmi-gazdasági és ideológiai viszonyait. Ez a döntő magyarázata annak, hogy szer-

vezeti-intézményi rendszerünk korszerűsítését csak jelentős „befektetésekkel” és csak hosszú távon lehet megvalósítani. Az embereket — akár vezetők, akár vezetettek — nem fog sikerülni megfelelően felkészíteni a változásokra, ha nem történik kellő „beruházás” az emberi kapcsolatokba.

„Beruházás” az emberi kapcsolatokba

A magyar gazdaságot tőke- és eszközszegénység jellemzi. Ilyen feltételek mellett a társadalmi és gazdasági fejlődés előmozdítása érdekében feltétlenül indokolt az emberi tényezővel való ésszerű gazdálkodás. Az immár elodázhatatlan termékszerkezet és ágazati struktúra korszerűsítés elképzelhetetlen tartós szervezeti-intézményi változások nélkül. Ezek viszont megvalósíthatatlanok, ha nem dolgozzuk fel — mind egyénileg, mind kollektívan — a szervezeti változásokkal kapcsolatos konkrét tapasztalatokat. Ugyanis csak így sajátíthatók el azok a normák és értékek, valamint kommunikatív és „szervezési” készségek, amelyek az új intézmények hatékony működésének társadalmi feltételei. Ezeket a készségeket, értékeket stb. nem lehet tanfolyamokon elsajátítani. Ennek a tudásnak gyakorlati-szervezeti tapasztalatokon kell nyugodnia, s szerves eleme kell, hogy legyen a munkakultúrának.

Az emberi kapcsolatokba való „beruházás” azt jelenti, hogy a tervezett (vagy már elindított) változások által *érintettek érdekeit, értékeit folyamatosan figyelemmel kísérjük és a cselekvési lehetőségek alakításánál ezeket figyelembe vesszük.* A szakértők döntéselőkészítésben való részvétele nem pótolhatja azt a rendszeres párbeszédet, amit a változások alanyaival kellene folytatni. E párbeszédre annál is inkább szükség van, mert a szervezeti-intézményi reformok gyakran *csak elvi megfontolásokon és a társadalmi-szervezeti viszonyok felszínes ismeretén alapszanak.* (A gazdaságtalan tevékenységek leépítését segítő jogi szabályozás például nem pótolja a munkaerőátírányítás és a létszámleépítés társadalmi és politikai szempontjainak mérlegelését. Erre figyelmeztet a Rába Kispesti Gyárából elküldött 360 dolgozó esete is.)

Az új vállalatvezetési formák bevezetésének és működésének eredményessége alapvetően azon múlik, hogy milyen mértékben sikerül *a résztvevők partneri kapcsolatait* megvalósítani. Olyan típusú kommunikációs képességre van szükség, amely nem alapulhat az emberi kapcsolatok „zéró összegű játszmájának” — nálunk szinte általános — modelljén, mely szerint az együttműködők közül az egyik fél győzelme automatikusan a másik fél veresége.

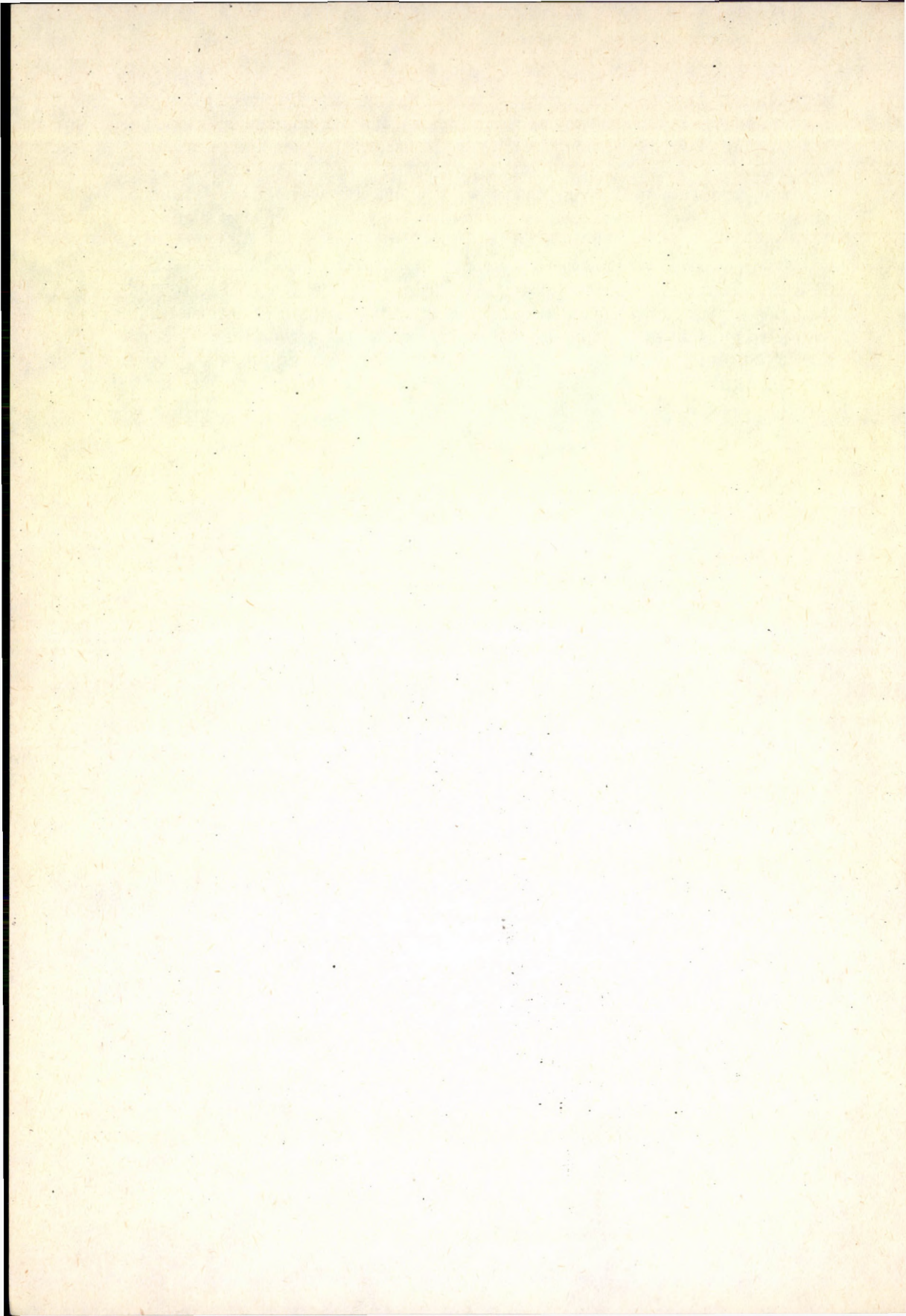
A változások alanyainak egyszerre kell szövetségesnek és ellenfélnek lenni, s az egymással szembeni viták és versenyküzdelem nem zárja ki az egymással való együttműködést. Magyarországon sajnos nagyon a kezdetén tartunk azoknak az elveknek az újrafelfedezésében és kidolgozásában, melyek a helyi- és mikroközösségekben az ilyen szabályozást végezhetik.

E belső szabályozók kialakítása nem valósítható meg egyik pillanatról a másikra. Következésképp az emberi erőforrások szervezeti viszonyokon keresztül törté-

nő mobilizálása is csak hosszú távon kivitelezhető. Ez annál is inkább így van, mert a felmerülő akadályokat nem csak a napjainkban születő, hanem történelmi-
leg kialakult tényezők is jelentik, s ezek módosítása csak történelmi perspektívá-
ban lehetséges.

Ebből azonban nem következik az, hogy egyfajta kivárási politika folytatandó, aminek keretében a vezetés feladata pusztán az, hogy várja az egyéni és kollektív kezdeményezéseket, anélkül azonban, hogy azok megvalósításához megteremtene *a szükséges feltételeket* (lásd erről Schmidt Péter cikkét, 19—24. old. — szerk.). A cselekvő kezdeményezések csökkenése, illetve hiánya az emberi kapcsolatokban először észrevétlen, majd később megállíthatatlan leépülési folyamatot indít el, mely *idővel a már kialakult társadalmi viszonyokat is kikezdi* (lásd erről Bogár László cikkét is, 5—11. old. — szerk.). Ezt elkerülendő, a *folyamatos, gyors és rugalmas alkalmazkodás* a változó körülményekhez Magyarország számára is feltétlen szükségszerűség.

Mennyire fejlett a magyar szociálpolitika?

Ferge Zsuzsa

Szociálpolitika Keleten és Nyugaton

A társadalompolitikai töltésű szociálpolitika valójában „szocialista találmány”. Pontosabban: a munkásélet kockázatait kivédő eszközöket (tárpénztárak stb.) először a munkások alakították ki, s az általános biztonság, a teljes foglalkoztatás, a jótékonykodás helyett jogok biztosítása, mind a szocialista mozgalom követelései. Egyes szükségletek nem-piaci kielégítésének, illetve a tőkés árupiac korlátozásának elméleti lehetősége marxi indítású gondolat, s a nem-piaci logika szerint működő szektorok sokkal szerveesebb részét képezik egy szocialista, mint egy tőkés típusú gazdaságnak.

A szocialista forradalmak komolyan vették ezeket az eszméket. A valóság és a deklarált elvek-eszmék között azonban e tekintetben is szakadék keletkezett először a gazdasági szűkösség, később sokfajta politikai torzulás miatt. Ennek ellenére az 1945 utáni másfél évtizedben a szocialista országokban gyorsabban nőttek a szociálpolitikai kiadások, mint a piacgazdaságok többségében. Így a hatvanas évek elején közel hasonló volt a szociálpolitika nemzeti jövedelemhez viszonyított aránya Kelet- és Nyugat-Európában.

Egy másik fontos tény az, hogy *a szocializmus vonzereje igen nagy részben a társadalompolitikai-szociálpolitikai elkötelezettségéből táplálkozott*. Az 1945 és még inkább az 1950 utáni hidegháborús nemzetközi versenyben ezért is igyekeztek a piacgazdaságok a szocializmus vonzerejét saját szociálpolitikáik fejlesztésével csökkenteni. (Ez természetesen soha nem vált bevallható érvvé.)

Az 1965 és 1975 közötti időszakban mindkét társadalmi rendszerben jelentős volt a szociálpolitikai fejlődés. A szocialista országok, s ezen belül Magyarország, megtartották a társadalompolitikai indíttatást, azaz a teljes foglalkoztatást, mint a szociális biztonság alapelemét. Ezen túlmenően azonban — *Magyarországon legalábbis — nem volt átfogó, koncepcionális elképzelés a szociálpolitika fejlesztési irányáról, változó, vagy új funkcióiról*. A fejlesztés pragmatikusan ment végbe, azaz részben pillanatnyi feszültségekre válaszolt, részben pedig korábban kialakított rendszereket fejlesztett tovább.

A tőkésországok körében ekkor kezdett egyre kivehetőbbé válni, hogy többféle elv- és erőviszony-rendszer hatása érződik. Ahol hosszú ideig szociáldemokrata

volt a kormányzat, vagy erős kommunista-szocialista befolyás érvényesült, ott egyre tudatosabban valósítottak meg — vagy követeltek — társadalompolitikai jellegű célokat is mint a teljes foglalkoztatás, vagy a munka melletti képzés szélesítése. Másutt vagy — Magyarországhoz hasonlóan — pragmatikus volt a fejlődés, vagy a korai tőkés szociálpolitikának olyan vonásai erősödtek fel mint a bajok utólagos enyhítésére koncentráció (esetenként igen bőkezű segélyekkel), vagy egyes alap-szükségletek szelektív, rászorulóknak nyújtott kielégítése (jó példa erre Anglia).

Az 1974-es olajárrobbanás után kialakuló gazdasági válsághelyzet, ill. dekonjunkció mindenütt éreztette hatását valamilyen módon. A kételyek, kritikák és tényleges nehézségek ellenére a jóléti kiadások növelése a fejlett országok többségében még a 80-as évek elején is folytatódott. Csupán néhány országban volt érzékelhető csökkenés. A növekedés az utolsó másfél évtizedben olyan jelentős volt egy sor nyugati országban, hogy Magyarországon (s a többi szocialista országban is) *a szociális kiadások nemzeti termékhez viszonyított aránya ma relatíve jobban elmarad a fejlett tőkésországoké mögött, mint 20-30 évvel ezelőtt.*

A legújabb közvéleménykutatási adatok szerint a 80-as években megállt a jóléti állomány „sokallók” arányának növekedése számos nyugati országban, és a tendencia lassan megfordul. Így a közvélemény alakulása azt valószínűsíti, hogy a jóléti rendszerek tovább fognak erősödni, legalábbis azokban a tőkés országokban, ahol a gazdasági fejlődés helyreáll, és ahol a konzervatív kormányzat nem jutott rendkívül erős befolyáshoz. Az állam e területekről való általános, jelentős visszavonulása aligha várható — ellentétben néhány, nálunk is elfogadott vélekedéssel.

Árt-e a szociálpolitika a gazdaságnak?

Nyugati szakértők szerint a „jólét” és a hatékonyság között pozitív és negatív összefüggések egyaránt lehetnek.

A jóléti ellátások *negatív* hatásának két fő típusát szokás megkülönböztetni: (1) a dolgozóknál, illetve (2) a tőke működésénél. A dolgozók esetében a főbb ellenőztető tényezők a következők: a munka nélkül szereshető jövedelmek (munkanélküli-segély, táppénz) magas szintje, illetve a munkával elérhető jövedelmek túladóztatása. A tőke működését az sérti, ha a különböző elvonások nem hagynak elég forrást kutatásra és beruházásra, illetve ha a túladóztatás miatt a fejlesztés nem elég rentábilis.

Mi a helyzet nálunk, ha elfogadjuk ezeket az állításokat, melyeknek szociálpolitikai összefüggései nehezen igazolhatóak.

Magyarországon megítélésünk szerint a nemzetközileg számontartott ellenőztető kevéssé érvényesülnek. A munka nélkül szereshető szociális jövedelmek nem jellemzőek; az adóztatás ellenőztető hatása a dolgozók csak egy szűk körénél érvényesül egyelőre; a termelők „túladóztatásának” fő motívuma nem a szociálpolitika: a beruházási hányad (egy-két év kivételével) évtizedek óta tartósan a nemzetközi átlag felett van, s a beruházások nem hatékony felhasználása nem a szociálpolitikán múlott. Létező probléma az általában alacsony bérszínvonal és a

nem megfelelő differenciálás. Mindkettő rontja a hatékonyságot. A szociálpolitika „felelőssége” ebben azonban vitatható, legfeljebb a jövőre nézve értelmezhető: ha a források a továbbiakban is lassan bővülnek, akkor a „közvetlen” és „közvetett” bér aránya valóban nem változtatható az utóbbi javára. Az ösztönzőbb bér azonban előbb-utóbb forrásbővülést kell, hogy eredményezzen.

A jólét és a hatékonyság közötti pozitív összefüggést jól illusztrálja a következő, általánosan elfogadott állítás: „a megfelelő táplálkozásnak, egészségügyi ellátásnak, oktatásnak, lakáskörülményeknek és egyéb létfeltételeknek olyan pozitív fizikai, pszichológiai és intellektuális hatásai vannak, amelyek általában növelik a munkások és alkalmazottak termelékenységét.” Ugyanilyen hatású a munkaerő át- és továbbképzése; mozgásának elősegítése, a munkafeltételek és a munkahelyi környezet javítása stb. A pénzübeni társadalmi jövedelmek — a létbiztonság növelése mellett — a kereslet és kínálat közötti egyensúly létrejöttét, így a gazdaság stabilizálását is segítik. Mindemellett a jóléti rendszer általában csökkenti a társadalmi feszültségeket és a túlzott egyenlőtlenségeket, s ezáltal rendszerstabilizáló szerepet tölt be.

A magyar szociálpolitika a fenti pozitív hatások egy részét elérte, egy jó részét azonban nem képes elérni. Sajátos módon még azokon a területeken is lassú a fejlődés, vagy épp visszafejlődés van, amelyek a munkaerő hatékonyságát közvetlenül növelnék (l. pl. a felnőttképzés és felsőfokú átképzés megnehezítését).

A mai magyar helyzetről tehát elmondhatjuk: a szociálpolitika nem árt a gazdaságnak, sőt még *hatékonyságnövelő potenciálját sem használjuk ki* olyan mértékben, ahogy az lehetséges lenne.

A magyar szociálpolitika körüli kételyek

Magyarországon elég széles körben elterjedt az a vélemény, hogy a szociális kiadások túl magasak, egyesek szerint abszolúte is, mások szerint inkább az ország gazdasági fejlettségi szintjéhez viszonyítva. A bírálók olykor *erkölcsi*, olykor *társadalmi*, olykor inkább *gazdasági* okokból tartják károsnak az állam „túlzottnak” ítélt szociálpolitikai tevékenységét. Sok esetben e bírálatok nyomán a „hibákat” korrigálni hivatott lépések is történtek már, illetve számos efféle javaslat is kavargog.

A szociálpolitika „morális” kritikája

A szociálpolitikát morális alapon bírálók a lakosság erkölcsi tartását féltik. Az egyik sokat emlegetett következmény az *elkényelmesedés*. E nézet szerint az állampolgárok egyre inkább az államtól várnak vagy igényelnek segítséget különböző bajaikban, ahelyett, hogy önmagukon segítenének. A túlhajtott igények azután *pazarlásban* és *élődiségben* is megnyilvánulhatnak. Ennek egyik formája az adott lehetőségek túlzott, „szükségleteken felüli” kihasználása (pl. az, hogy az

emberek túl gyakran fordulnak orvoshoz, túl sok gyógyszert fogyasztanak, több helyről kérnek segítyt, rehabilitált munka helyett a rokkantnyugdíjat választják). Végül a túl könnyen elérhető lehetőségek sokak szerint *visszaélésre* is ösztönöznek (ilyen jelenség pl. a táppénzcsalás).

E bírálatokban emlegetett visszasságok kétségkívül léteznek. A kutatási eredmények szerint azonban értelmezésük bonyolultabb, mint azt a fenti gyors ítéletek sugallják.

Általános „elkényelmesedés”?

Vizsgálataink tanulsága szerint az „elkényelmesedés” igencsak kevésbé általános. A középgenerációnál nagyon gyakori, hogy egyszerre igyekezzenek a még élő idős szülők alacsony nyugdíját kiegészíteni, valamint gyermekeik életkezdését, mindezekelőtt lakáshoz jutását segíteni. Természetesen vannak néhányan — nem ritkán a jómódúak között — akik a „szülőtartás” jogilag is rögzített kötelezettségét elhanyagolják. Minthogy a közigazgatás *csak* róluk tud — mert a jogszabályokba ütköztek — ők azok, akik láthatóvá válnak. Az a sokkal nagyobb tömeg, amely a jogi kötelezettségeknél messze nagyobb anyagi segítséget nyújt, nem válik láthatóvá.

A család szociális ellátó, gondozó tevékenysége az anyagiaknál is nagyobb gondot és terhelést jelent. Az esetek jelentős részében a családok nem, vagy hiába fordulnak az államhoz, mert állami (vagy egyéb) segítő intézmények alig léteznek (a 60 éven felüli népesség mindössze 7%-ának nyújt valamilyen ellátást a szociális hálózat). Legalább két-háromszor ennyien vannak, akik — családi segítség híján — feltétlenül külső segítségre szorulnának. A mozgássérülteknél és a súlyos fogyatékosoknál, akiknek részleges vagy teljes gondozása szinte kizárólag a családokra hárul, a helyzet még rosszabb.

A tartós kötelezettségeket átmeneti feladatok egészítik ki egy-egy családtag súlyosabb betegsége esetén. Ha gyermekes családoknál az egyik szülő hosszabb időre kórházba kerül, az „intézmény” (gyámhatóság) figyelme csak akkor fordul felénk, ha már baj van a gyermekekkel. A család egyensúlyát megőrző preventív segítség sem ilyenkor, sem válás esetén nem létezik.

Pazarlás és élősdiség?

Ez ügyben leggyakrabban említett „vádpon” az egészségügy túlzott igénybevétele. Magyarországon tényleg magas az orvos-felkeresések száma, de ebben szerepet játszik a rosszul felszerelt és túlszűfolt alapellátás, ahol roppant rövid az egy betegre jutó vizsgálati idő, és ahonnan szokatlanul nagy arányban kell továbbküldeni a betegeket (elemi laboratóriumi vizsgálatok miatt is).

A rokkantnyugdíjasok munkától vonakodásában jelentős szerepe van a hézagok foglalkozási rehabilitációnak és a megváltozott munkaképességűek munkalehetőség-

hiányának. A többféle segély kérelmezését pedig a segélyek rendkívül alacsony színvonala és az egyedi elbírálás miatti kiszámíthatatlansága sokban indokolja.

A „túlzott” igénybevétel vádjával szemben azt is hangsúlyozni kell, hogy a túlhasználóknál messze *több* vannak azok, akik az adott lehetőségekkel sem élnek (a nevelési segélyt a család anyagi helyzete alapján pl. 250—300 ezer gyermek kaphatná meg, a segélyezettek száma pedig mindössze 25 ezer). De a segítséget *nem* kérők épp úgy láthatatlanok maradnak, mint a családjukat csendben segítők.

Ami a visszaéléseket illeti: a táppénzcsalások tetemes része például intézményrendszeri hiányosságokra vezethető vissza. A háztáji, vagy az önerős lakás-, ill. házépítés központilag bekalkulált, népgazdaságilag jelentős tényezők, melyek azonban roppant időigényesek. A keresők jelentős tömegei éves szabadságukat és a hétvégeket ezekkel a munkákkal töltik — de az így rendelkezésre álló idő is gyakran kevés. Sokan azért próbálkoznak táppénzcsalással, mert *több évtized óta nem alakult ki* valamilyen törvényes lehetőség e munkák elvégzésére.

Az intézményi hiányosságok nem segítik a kulturált és erkölcsös magatartások kialakulását

Túlhasználat és visszaélések tehát vannak, de az így adódó veszteségek egy jó része *nem a szociálpolitika túlfejlettségével, hanem éppen intézményi hiányosságaival függ össze*; s azok a lépések, amelyek a visszaélések megfékezésére történnek (pl. a táppénzigénybevétel szigorítása és bonyolítása), illetve nem történnek (pl. a munkanélküli járandóság megfelelő rendezésének hiánya) a túlnyomó tisztességes többséget büntetik, és általában *a bizalmatlanság légkörét erősítik*. Pedig a tisztaság, az emberi méltósággal összhangban nyújtott segítség és a bizalom jobb melegágyai a kulturált és erkölcsös magatartásoknak, mint az egyének magára hagyása, az elemi szükségletek kielégítetlensége, és a visszaélésektől való félelem miatti túlbiztosítás.

A társadalmilag egyenlőtlen újraelosztás

Gyakran hozzák fel a szociálpolitika ellen azt az érvet is, hogy a jobb helyzetűek többet kapnak az újraelosztott jövedelmekből, mint a rossz helyzetűek. Kimutatható, hogy az újraelosztott javak, szolgáltatások esetében annál nagyobbak az egyenlőtleniségek, minél szűkösebbek az adott keretek; s a lehetőségek bővülésével csökkennek a társadalmi és területi egyenlőtleniségek.

Ebből nem következik, hogy minden eddig elfogadott szociális ellátás ingyenessége indokolt. A jövedelmek általános emelkedésével egyes korábbi „juttatások” (mint pl. a kedvezményes üdülés) felülvizsgálhatók, ám a díjmeléseknek valamilyen elvileg is átgondolt stratégiába kellene illeszkedniük. Általában azonban nem a „vissza-piacosítás” az, ami a központosított újraelosztás társadalmi diszfunkcio-

nalitását visszaszoríthatja. Az egyik feltétel ehhez a *források, ill. az ellátás bővítése, mennyiségi és minőségi színvonalának emelése*. A másik feltétel az egyes rendszerek működésének maénál sokkal *erősebb társadalmi kontrollja*, amelynek módszereit még ki kellene dolgozni.

Mind gyakrabban hangzik el az az előbbiekhöz hasonló indíttatású bírálat is, hogy a társadalmi „juttatásokból” mindenki részesül, s nemcsak azok kapják, vagy veszik igénybe, akiknek erre leginkább szükségük lenne. Ezért indulnak újukra azok a javaslatok, amelyek csak a szegényebbeket kívánnák részesíteni egyes járandóságokban (pl. a családi pótlék), vagy ingyenes szolgáltatásokban. A „rászorultsági elv” alkalmazásának *átmeneti* szükségessége valószínű, *tartós rendszerré válása* azonban *veszélyes*: történelmileg igazolható, hogy „szegénypolitikával” nem lehet a szegénységet leküzdeni, s hogy ez a politika egyszerre ellenősztrőző és társadalmi viszonyokat bomlasztó. Minél erősebben érvényesül ugyanis a rászorultsági elv, annál kevésbé azonosulnak a közép- és felső rétegek a társadalompolitikával.

Mennyire túlzottak a magyar szociálpolitikai kiadások?

Ha a fenti eszme-futtatások mind elfogadhatók is, még mindig nyitott az a probléma, hogy vajon mégis nem költünk-e túl sokat szociális-egészségügyi célokra az ország gazdasági fejlettségéhez képest? A válasz attól függ, hogy mihez viszonyítunk.

A *szükségletekhez* viszonyítva a válasz biztosan nemleges. A gyermekes családok zöme, az idősek jó fele sokkal rosszabb anyagi szinten él, mint a gyermektelen aktív keresők. A keresők megfelelő „kondíciója” (túlhajtottság, az egészségügyi és szociális ellátás adott színvonala stb. miatt) nem biztosított. A szociális infrastruktúra és szolgáltatások alacsony szintje közismert. Egészségügyi és oktatási kiadásaink még a szocialista országokéhoz képest is alacsonyak.

A *fejlett tőkésországokhoz* viszonyítva a válasz hasonló. Bár a szociális kiadások aránya ma nálunk magasabb, mint számos fejlett országban volt 20–30 évvel ezelőtt, amikor nemzeti jövedelmük a mai magyar szinthez volt közel, azóta az arány ott is 2–3-szorosra nőtt. Így ma a nyugat-európai országok kétharmadában magasabb, felében pedig jóval (közel kétszer) magasabb a szociális-egészségügyi-oktatási kiadások aránya, mint nálunk — és ez 2–3-szor magasabb nemzeti jövedelemhez, 2–4-szer magasabb reálkeresethez viszonyítandó! Vagyis jónéhány országban *lényegesen jobb* a szociális, egészségügyi ellátás (a lakáshelyzetről nem is beszélve), mint Magyarországon. E tényt sokféle módon lehet minősíteni, de nehéz nem tudomásul venni.

Egy harmadik lehetséges viszonyítás a *szocialista elméletet*, s az ennek megfelelő gazdasági-társadalmi intézményeket veheti alapul. Elméletileg egy szocialista típusú társadalomban feltétlenül nagyobb súlya kell, hogy legyen a közösségi szükségletkielégítésnek, mint bármely tőkésországban. Magyarországon a szocialista elmélet alapján alakították ki a béreket 1946-ban, s ezen az alapon tartották

meg azt követően is a (nemzeti jövedelemhez viszonyítva) relatíve alacsony bérek gyakorlatát. A bér így *nem tartalmazta sem egyetlen „kollektív”, sem számos egyéni (pl. lakás) szükséglet fedezetét.*

1950 óta a reálbérek színvonala mintegy kétszeresére nőtt, és a magasabb kereseteknek körülbelül 10—15 éve kétségtelenül van egy diszkrecionálisan (nem alapszükségletekre) elkölthető része. Sem elméletileg, sem gyakorlatilag nem került azonban kimunkálásra, hogy mely szükségleteknél, milyen sorrendben, milyen fokozatossággal lehet kikapcsolni a központ „ellátási felelősségét”. *Ennek következtében állt elő a mai elszegényedési folyamatok egy része: a mind kevésbé támogatott lakás, közlekedés, rezi stb. kiadásokkal a magasabb keresetűek lépést tudtak tartani, de az alacsonyabb keresetek és a szociális ellátások ezek ellentéteit még mindig nem, vagy csak részlegesen tartalmazzák.*

Összefoglalva: meglehetősen biztonsággal állítható, hogy *a magyar szociálpolitika nem tekinthető sem nagyon fejlettnak, sem bőkezűnek.* Sőt, ennek épp az ellenkezője igaz: sok területen jelentős fejlesztésre lenne szükség.

Távlati céljaink és a gyakorlat ellentmondásai

A szociálpolitika távlati fejlesztéséről létezik egy érvényes, de széles nyilvánosságra nem hozott 1985. évi minisztertanácsi határozat. Ezért itt most csak sürgető, megoldatlan kérdésekről szólok, illetve néhány olyan tendenciáról, amelyek nincsenek összhangban a távlatilag kívánatosként rögzített iránnyal.

A foglalkoztatás biztonságának megrendüléséből adódó következményekre a mainál megnyugtatóbb intézményes válasz kellene. Ez rövidebb távon *a munkanélküliség tényének elfogadását és kezelését, hosszabb távon átgondoltabb foglalkoztatáspolitikát* igényelne. A „teljes foglalkoztatás” olyan átértelmezése, amely (néhány) százezer munkanélkült szükségesnek vél, vagy amely a nők jelentős hányadának otthonba való visszatérésére számít, nincs összhangban a távlati elképzelésekkel.

Az általános és a minimális létbiztonságot a távlati fejlesztés egy, az egyéni és kollektív biztosítást szervesen egyesítő *társadalmi biztonsági rendszer* segítségével kívánja kiépíteni. Ennek ellentmondanak azok a mind erősebben érvényesülő elgondolások, amelyek a társadalombiztosítást a hagyományos (bismarcki) elvek szerint kívánják működtetni, és a jövedelmi programokat az egyedi elbírálással nyújtott segélyezés körébe utalják.

A távlati elképzelések a szükségletek kielégítésében szerves kapcsolatot tételeznek fel a piaci és nem-piaci megoldások között. Az „árjelleg” erősítése vagy csökkentése, ill. megszüntetése egyes szükségleteknél a politikai akarat és a gazdasági források mellett függne az állampolgárok (többségének) akaratától is. A „politikai akaratnak” valamilyen távlati stratégiához kellene illeszkednie „piac” és „újraelosztás” kapcsolatait illetően, és természetesen *figyelembe kellene vennie* a kialakult tradíciókat is, *a közvéleményt is.* A mai és a tervezett díjmeléseknél

a fenti szempontok érvényesítése hiányosnak látszik. Inkább a pillanatnyi tűzoltás igénye hat, mint valamilyen távlati elképzelés.

A hosszútávú elképzelések az *állampolgári méltóság tiszteletbentartására* és az állampolgárokkal szembeni *bizalomra* építenek. Számos mai lépés (táppénzszigorítás; az egyedi elbírálású segélyezés jelentős kiterjesztése) ellentmond a távlati céloknak.

A hosszútávú elképzelések hangsúlyozzák, hogy a társadalom- és szociálpolitika koncepcionális fejlesztése egy, az egész területet áttekintő *önálló* politikai (igazgatási) *fórumot* igényelne. Az utóbbi évek fejleményei — a felelősségek szétdarabolása — ezzel ellentétesen hatnak.

Meggyőződésünk, hogy a gazdaság egészségesebb fejlődése társadalmunk kulcskérdése. Ám a gazdaság megfelelő működéséhez *az állampolgárok jó közérzete, társadalmi-politikai célokkal való azonosulása is szükséges*. Ez pedig nem csak a gazdasági, hanem a politikai, a társadalom-, ill. szociálpolitikai intézményrendszer előremutató reformján is múlik.

Gazdaságfejlesztési stratégiánk alapkérdései

Kovács János

Hosszú ideig úgy tűnt — és a közvélemény, sőt a szakmai közvélemény jó része is azt hiszi —, hogy társadalmi-gazdasági fejlődésünk, következésképpen gazdaságpolitikánk központi kérdése a reform — bármit is értünk alatta. A gazdaságirányítási reform azonban nem öncél, hanem eszköz a gazdasági hatékonyság növelésére. A baj ott van, hogy ez a fogalom maga is összetett és összetevői közül hol ez, hol az kerül előtérbe. A közfelfogásban a piaci hatékonyság dominál, és a fogalom használoinak többségében fel sem merül, hogy *a rövidtávú hatékonyság szembe kerülhet a hosszútávúval*, ha a hatékonyságot a piacon mérjük le (és amíg árutermelés van, mindig ott mérődik le — akármiféle legyen is a piac). Pedig valójában — kimondva vagy kimondatlanul — ez az ellentmondás van annak háttérében amikor a — rövidtávú szemléletből származó — pazarlás ellen lépünk fel a hosszútávú nyereségérdekeltség, a tulajdonosi szemlélet erősítése mellett. Csak hát pusztá jelzőként ez nem sokat ér.

A tiszta önszabályozó piac: utópia

Az önszabályozó piacon alapuló szemlélet a monopóliumok korában — és ez távolról sem csak a kapitalizmusra jellemző — történelmileg szükségszerűen rövidlátó, rövidtávú szemléletet jelent. Polányi Károly írta 1944-ben (!) „The Great Transformation” (A nagy átalakulás) című tanulmányában: „Tézisünk az, hogy az önszabályozó piac ideája erősen utópisztikus. Ilyen intézmény nem létezhet akármilyen hosszú ideig anélkül, hogy megsemmisítené a társadalom emberi és természetes lényegét;... A társadalom szükségképpen intézkedéseket hozott saját védelmére, de bármilyen intézkedést hozott, ez gyengítette a piaci önszabályozást, dezorganizálta az ipari világot és így más módon veszélyeztette a társadalmat. Ez volt az a dilemma, amely a piaci rendszer fejlődését meghatározott pályára kényszerítette, és végülis szétzúzta a rá [a piacrendszerre] alapozott társadalmi szervezetet.”

A totalitárius direkt tervutasításos rendszer szintén utópia

A történelmileg legfontosabb ilyen kényszerpálya: a tervgazdaság, amely fejlődése során nem mindig tudta kivédeni a „másfajta” veszélyeket. E veszélyek közül alighanem a legsúlyosabbak:

1. a totalitáriusságra való hajlam, azaz az a törekvés, hogy *mindent* központilag szabályozzon;

2. vélt, vagy utópisztikus társadalmi hatékonyság előnyben részesítése a (hosszútávon is érvényesülő) gazdasági hatékonysággal szemben;

3. a pillanatnyi (gyakran igen súlyos) problémákba való belebonyolódás kísértése, a perspektíva szem elől tévesztése.

Ezek a veszélyek mind tetet öltöttek a direkt tervutasításos rendszer voluntarista gazdaságpolitikájában. A tervutasításos rendszer torzulásainak felismerése vezetett a gazdaságirányítás történelmileg szükségszerű megreformálásához. Nyilvánvalóvá vált ugyanis, hogy a totalitáriusságra törekvő direkt tervutasításos rendszer éppen úgy utópia, mint a tiszta önszabályozó piac.

A megoldás: a szabályozott piac?

A megoldás: a tervezés által *szabályozott piac*, amelynek különböző formái keresik érvényesülési lehetőségeiket a szocialista országokban, de nemcsak ott. A tervezés és a piaci mechanizmusok kombinálása — különböző módon és arányban — megtalálható a fejlett tőkésországok jórészében és igen sok fejlődő országban is, országonként eltérő hatásfokkal.

A magyar reform alappillérei

A reform két alappillére közül az egyik a *piac* (de nem az önszabályozó piac) *szerpének helyreállítása*, a másik a *perspektivikus (hosszútávú) tervezés kereteinek létrehozása*.

A stratégia és a reform közös viszontagságai

Nálunk az új gazdasági mechanizmus beindításával párhuzamosan kezdődött meg a tervezési rendszer átalakítása, az új követelményekhez való igazítása. Lényege a gazdaság minden területére és a gazdaság és társadalom közötti kölcsönhatásokra kiterjedő hosszútávú tervező munka beindítása volt egy 15 éves (1970—1985) komplex gazdaságfejlesztési stratégia kialakítása érdekében. Ez a munka számos eredményt hozott és számos területen hosszú ideig befolyásolta elsősorban közigazdasági gondolkodásunkat, de kisebb mértékben — és rövidebb ideig — gazdaság-

politikánkat is (például az életszínvonalra, az infrastruktúrára vagy a mezőgazdaságra vonatkozólag). Szerepének és hanyattatásainak története is — ha nem is pontosan, de nagyjából — együtthaladt a gazdasági mechanizmuséval. A reform 1972-ben bekövetkezett megtorpanása látszólag kevésbé érintette a komplex gazdaságfejlesztési stratégiát (vagyis ez kevésbé látványosan szorult háttérbe); a reformszellem nyolcvanas években bekövetkezett (bár nem konzekvens) megerősödése azonban nem erősítette meg megfelelő módon pozícióit. Ennek okai közismertek: a külgazdasági nehézségek fokozódása a „tűzoltó munkát” állította előtérbe. Bizonyos időszakokban (pl. 1982 körül) egyenesen kikényszerítették a csőd pillanatnyi elhárítására való koncentrációt — tekintet nélkül a hosszútávú következményekre. Meg kellett érni a holnapot anélkül, hogy az amúgy is bizonytalan holnaputánra gondolnánk. Csakhogy *ez egy ördögi kör*: a ma hozott intézkedések holnapra ronthatják, sőt rontják is a holnapután megélésének esélyeit, de holnap megintcsak a következő nap megélését kell biztosítani.

A magyar népgazdaság dilemmái

A dilemmák pedig egyre súlyosbodnak:

1. A külső fizetési mérleg által a gazdaságra nehezedő nyomás átmeneti enyhülés után újra fokozódik. Ennek számos következménye van:

a. A termelőberendezések elavulnak, de a beruházási források beszűkülése következtében már a termelőkapacitások szintentartására sincs kellő lehetőség;

b. az exportkényszer ennek következtében fizikailag és erkölcsileg egyre inkább elavuló és a növekvő világszínvonalhoz képest még inkább értékét veszítő termelőberendezésekre és ágazatokra nehezedik;

c. a termeléshez képest az ötvenes évek óta sok tekintetben elmaradó infrastruktúra fejlesztésére — a hetvenes évek első felében bekövetkező enyhe javulás után — ismét nincs lehetőség; ez visszahatásában csökkenti az anyagi termelés megújulásának esélyeit is;

d. ilyen körülmények között a gazdasági struktúra átalakulása nem halad előre sem a népgazdasági ágak között, sem azokon belül, konzerválódnak a meglévő nem hatékony struktúrák;

e. az alacsony felhalmozási hányad ellenére már nemcsak az életszínvonal növelésére, de fenntartására sincs erő; ez veszélyezteti nemcsak számos, a köztudatban már erősen meggyökeresedett szocialista célkitűzésünket, de a politikai stabilitást is (a konszenzus ugyanis olyan fétissé válik, amelyben lassan senki sem hisz).

2. Mindez olyan korszakban és környezetben játszódik le, amelyben és amikor a tudományos-technikai forradalom a szemünk előtt válik valósággá a fejlett tőkésországokban, nemcsak a termelés szintjén, de a lakossági fogyasztás struktúrájában, az egész életmód alakulásában is. Hozzánk ugyanakkor ennek csak morzsái jutnak el számottevő késéssel, növelve mindkét területen jelentős lemaradásunkat.

Hogyan lehetne kitörni az ördögi körből?

A kitörés ebből az ördögi körből csak olyan fejlesztési stratégiával valósítható meg, amely:

a. egyszerre veszi figyelembe a jelen lehetőségeit és a jövő nem utópiákon alapuló szükségleteit;

b. ehhez igénybe veszi mindazt a tudást és tapasztalatot, amely a különböző területek szakembereiben és a gazdaságpolitika alakítóinak birtokában van;

c. meg tudja győzni a közvéleményt arról, hogy egy ilyen stratégia egyrészt megvalósítható, másrészt megvalósítása elkerülhetetlen.

E stratégia kialakításához dönteni kell olyan súlyos kérdésekben, mint például: Milyen iparágak fejlesztését gyorsítsuk fel, s mely iparágakat fejlesszük vissza? Milyen területeket milyen mértékű támogatásban részesítsünk, s milyen formában? Milyen forrásokat lehet a stratégia kialakításánál számításba venni? Számíthatunk-e külső forrásokra, vagy csak belső forrásokra támaszkodhatunk?

Forrásaink nyilvánvalóan elégtelenek lesznek valamennyi szükségesnek, kívánatosnak, sőt hatékonyak tartott cél elérésére, és ezért bizonyos prioritások kijelölése elengedhetetlen. Ez azonban ismét több kérdést vet fel:

— a prioritások kijelölését központilag döntsük-e el?

— bízzuk-e ezt a piaci automatizmusokra ? vagy

— egy részét központilag határozzuk-e meg, teret hagyva ugyanakkor a vállalatok hosszútávú piacérzékenységének is ezek kijelölésében.

A hosszútávú kockázatot az államnak kell vállalnia

Úgy tűnik a népgazdaság hosszútávú prioritásainak kijelölése aligha bízható kizárólag az (ön szabályozó) piaci mechanizmusok által vezérelt vállalati döntésekre. A fejlett tőkésországok tapasztalatai szerint az infrastruktúra fejlesztése döntően állami feladat, hasonló a helyzet az energiatermelésben. Számos elemzés mutatja, hogy a hosszútávú megtérülést igénylő beruházásokat, és általában a nagy kockázatot jelentő feladatokat az állam vállalja magára. (Egyes amerikai közgazdászok vizsgálatai szerint a kutatás-fejlesztési források kb. háromnegyede közvetve, vagy közvetlenül az állami költségvetésből származik!)

Társadalmi és/vagy gazdasági prioritások?

Milyen társadalmi prioritásokat valósíthatunk meg, illetve hogyan függnek össze a gazdasági és társadalmi prioritások?

A legnehezebb talán annak a kérdésnek az eldöntése, hogy meddig mehetünk el a jövedelmek differenciálásában. Úgy tűnik, a jövedelem munka szerinti differenciálásának elméletileg nincs akadálya, feltéve, hogy biztosítják a lényegében egyenlő ellátást az alapjuttatásokban: egészségügy, oktatás, lakás. (A szociálpoliti-

kai kérdésekről lásd részletesebben Ferge Zsuzsa cikkét, 33—40. old. — szerk.) Ellenkező esetben ez nemcsak a lakosság ellenállásába ütközik, de a fiatal korosztályok esélyegyenlőségének csökkenésével, a munkaerőnek az újratermelésben való kevésbé hatékony felhasználásával járhat és ezen keresztül az egész hosszútávú fejlődésben is törést okozhat.

Gazdaságfejlesztési stratégiánk biztos és problematikus pontjai

Úgy tűnik a következő évtized(ek) gazdaságfejlesztési stratégiájának néhány eleme szilárdan adott:

1. Nem szabad végképp lemaradnunk a műszaki fejlesztésben, nem maradhatunk ki a tudományos-műszaki forradalomból. Ezért:

a. Újra erősíteni kell a biotechnika területén erőfeszítéseinket. Ezen a területen a legutóbbi évekig tulajdonképpen nem voltunk lemaradva, és az utóbbi évek okozta elmaradást még viszonylag könnyű pótolni.

b. Jóval nehezebb a helyzet az elektronika és a hozzá kapcsolódó területek felhasználásában. Az alkatrész és félkésztermékek gyártásában lemaradásunk már korosabb és kórosabb. Jobb a helyzet a készülékek, konstrukciók területén. Ha a modern alkatrészek beszerzése terén nem lennének nehézségeink (Nyugaton a devizahiány és részben az embargó, Keleten a megfelelő minőségű termékek hiánya) a jelenlegi fázisba való bekapcsolódásnak még előnyei is lehetnének.

2. Az egyetlen termelési águnk, amelyben igazi sikereket értünk el a mezőgazdaság. Bár a termelés gazdaságossága itt is sok területen vitatható, kétségtelen, hogy egyedül itt sikerült néhány mutató tekintetében a világ legjobbjai közé kerülnünk. Az utolsó néhány év viszontagságai ezt is megviselték. Talán nem is annyira a mennyiségi mutatók visszaesése okozta a problémát, mint inkább a minőségieké (a gazdaságosságot is ideértve). Mindenesetre, a hatvanas-hetvenes évek fejlődése az egész magyar gazdaság húzóágazatává tette a mezőgazdaságot, és egyelőre nincs olyan más (ipari) ágazat, amely ezt a szerepet átvehetné.

3. Az ipar alapvető problémája a feldolgozó ipar általános lemaradása. Tarthatatlan az az állapot, amelyben az összes ipari beruházás kétharmadát-háromnegyedét elviszi az alapanyag- és energiatermelő ipar.

Ez a körülmény annyiban támpontja a stratégiának, hogy okvetlenül változtatni kell rajta.

Az ágazati prioritásokban figyelembe kell venni a mezőgazdaság húzóágazat szerepét, ennek támogatását (biotechnika, gyógyszer, növényvédőszer gyártás, mezőgazdasági gépipar, élelmiszeripar), valamint azt, hogy mely ágazatok segíthetik elő az elektronikában való lemaradásunk csökkentését (automatika, ellenőrző és szabályozó műszergyártás, számítástechnika).

4. Minden termékben és szolgáltatásban nő a magasan kvalifikált munka aránya. A csúcstechnológiát képviselő termékekben a kutatás-fejlesztési hányad az összes ráfordítás egyharmadát, sőt felét is kiteheti. Ebből következik, hogy nem csak népgazdasági struktúránkat, hanem kutatás-fejlesztési hálózatunk helyzetét is újra

át kell gondolnunk és le kell vonni mindennek következményeit mind munkaerő-piacunkra, mind szakképzési rendszerünkre vonatkozóan. A magyar műszaki és természettudományi képzés még mindig jóhírű. Félő azonban, hogy ez nem sokáig maradhat fenn, ha nem lépünk fel erőteljesen a romló tendenciák ellen. Két területen egyszerre kellene lépni: (1) javítani a képzés feltételeit a szakképző intézményekben (a jelenlegi „reform” nem sokat tud tenni), és (2) javítani az e területeken dolgozók anyagi ösztönzését, növelni a pálya vonzását.

Hogyan tovább?

Sok szakembernek vannak elgondolásai a magyar gazdaságfejlesztési stratégiáról. Az elmondottak talán illusztrálják is ezt. De csak illusztrálják. Egy komplex és konzisztens, minden fontos elemre kiterjedő stratégia kidolgozása nem lehet néhány ember feladata, bármilyen képzettek, okosak, tapasztaltak legyenek is. Ez csak oly módon történhet ahogy a hatvanas évek végén a reform és a hosszútávú terv kidolgozása történt: *mozgósítva mindenkit, aki segíteni tud*. Ennek összefogását és szervezését pedig csak a Párt, a KB illetékes szervei vállalhatják magukra. Sokat késtünk, de még mindig nem túl késő. Az, hogy sok többé-kevésbé kiforrott elképzelés van a fejekben valószínűleg lehetővé tenné, hogy egy egységes, rövid és hosszútávú érdekeket és lehetőségeket egyaránt figyelembe vevő gazdaságfejlesztési és irányítási koncepció akár egy éven belül is elkészüljön. *Ha most elkezdenénk, jövőre már nekifoghatnánk a megvalósításnak.*

Válogatott bibliográfia és kutatási információ

Az alábbiakban válogatást adunk olyan publikációkból és jelenleg is folyó kutatásokból, melyek Japunk e számának témáihoz kapcsolódnak

- Augusztinovics Mária: A gazdasági növekedés üteme Magyarországon 1950—2000 között, *Közgazdasági Szemle*, 1981/5.
- Bauer Tamás: *Tervgazdaság, beruházás, ciklusok*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1981.
- Berend T. Iván: *Gazdasági útkeresés 1956—65*, Magvető, Budapest, 1983.
- Bihari Mihály: Politikai mechanizmus és demokrácia, *Politika és politikatudomány — Tanulmányok*, Gondolat, Budapest, 1982.
- Bogár László: *A fejlődés ára — Gazdasági nehézségeink főbb okainak történeti aspektusa*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1983.
- Bródy András: *Ciklus és szabályozás*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1980 és *Lassuló idő — A gazdasági bajok magyarázatához*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1983.
- Gábor R. Iván — Galasi Péter: *A „második” gazdaság — Tények és hipotézisek*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1981.
- Hankiss Ágnes: *Kötéltánc — A társadalmi azonosságtudat válsága*, Magvető, Budapest, 1984.
- Hankiss Elemér: *Diagnózisok*, Magvető, Budapest, 1982 és *Diagnózisok 2*, Magvető, Budapest, 1986.
- Kornai János: *Ellentmondások és dilemmák*, Magvető, Budapest, 1983.
- Kulcsár Kálmán: *A modernizáció és a magyar társadalom*, Magvető, Budapest, 1986.
- Simon György: *Gazdasági növekedés a két világrendszerben*, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1986.

„Anticiklikus gazdaságpolitika megvalósításának lehetőségei és feltételei”, MTA Közgazdaságtudományi Intézete, témavezető: Bródy András.

„Gazdasági egyensúly és növekedés”, MTA Közgazdaságtudomány Intézete, témavezető: Hoch Róbert.

„A lakosság egészségi állapotának jellemzői és előrejelezhető tendenciái”, felelős: Egészségügyi Minisztérium, a KSH, HNF és az MTA Szociológiai Kutató Intézete közreműködésével, témafelelős: Paksy András, Huszay Gáborné és Zobor Zsuzsanna.

„A társadalom értékudatának szerkezete és szerkezeti változása”, MTA Szociológiai Kutató Intézete, témavezető: Hankiss Elemér.

„A termelő infrastruktúra középtávú fejlesztése, az elmaradottság felszámolásának és az előrelépés meggyorsításának lehetőségei”, felelős: OMFB, a BkM, ÉVM, IpM, KM, MÉM, OT, OAH, OVH, MP, NGKT, HNF, VÁTI és az ACSI közreműködésével, témafelelős: Goldperger István és Kerekes Ottó.

* * *

Antal László: Hipotézisek a tervezdélkodás és az innovációs folyamatok kapcsolatáról, *Gazdaságpolitika, gazdasági szervezet*, MTA Közgazdaságtudományi Intézete, Budapest, 1982 és *Gazdaságirányítási és pénzügyi rendszerünk a reform útján*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1985.

Berend T. Iván: *Szocializmus és reform*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986.

Fordulat és reform. Szerkesztette: Antal László, Csillag István, Lengyel László, Matolcsy György a HNF Társadalompolitikai Tanácsa felkérésére, Kézirat, Budapest, 1986.

Kornai János: A puha költségvetési korlát, *Tervgazdasági Fórum*, 1986/III.

Pető Iván — Szakács Sándor: *A hazai gazdaság négy évtizedének története, I: Az újjáépítés és a tervutasításos rendszer időszaka*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1985.

Soós Károly Attila: *Terv, kampány, pénz*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó — Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1986.

Valamint: a *Társadalomkutatás* című folyóirat 1986. évi számaiban zajló vita a társadalmi reformról.

„A gazdaságirányítási rendszer fejlődésének eredményei és problémái 1968—1985”, felelős: PM Pénzügyi Kutató Intézet, a BkM, IpM, MNB, OT, OAH, OMFB, HNF, MKKE, MTA Ipar- és Vállalatgazdaság-kutató Intézete, MTA Közgazdaságtudományi Intézete, ÁBMH, SZOT és a MÉM közreműködésével, témafelelős: Antal László és Hollós Jánosné.

„A magyar gazdaság és a gazdaságpolitika fejlődése az 1968—1985 közötti időszakban. Következtetések a hosszútávú tervezés számára”, felelős: MTA Közgazdaságtudományi Intézete, az OT, OMFB, MNB, HNF, KSH Gazdaságkutató Intézete, OT Tervgazdasági Intézet és a SZOT közreműködésével, témafelelős: Hoch Róbert és Lóránt Károly.

„A magyar gazdasági reform története 1953-tól napjainkig”, Berend T. Iván, MTA.

* * *

Ágh Attila: Demokrácia-elméletek konfrontációja, *A Magyar Politikatudományi Társaság Évkönyve*, 1985 és A politikai konfliktusok természetéhez, *Társadalomkutatás*, 1985/2.

Bihari Mihály: Politikai kultúra és demokratikus reformok, *Társadalomkutatás*, 1985/2.

Bőhm Antal: Tapasztalatok a lakossági részvétel gyakorlatáról, *Politika—Tudomány*, 1986/3.

- Gombár Csaba: Demokratikus rendezőelvek, *A Magyar Politikatudományi Társaság Évkönyve*, 1986.
- Gombár Csaba — Lengyel László: A társadalmi reform kérdéseire, *Társadalomkutatás*, 1986/1.
- Halász József: Államigazgatás a népi demokrácia politikai rendszerében, *Jogtudományi Közlöny*, 1985/4.
- Kulcsár Kálmán: A politikai kultúra és a magyar társadalom, *Társadalomkutatás*, 1985/2 és A jelenkortörténet és a politika, *Válóság*, 1985/10.
- Lőrincz Lajos: Modernizáció és reform a közigazgatásban, *Jogtudományi Közlöny*, 1986/5.
- Pokol Béla: Érdekképviselői szervek a politikai akaratképzésben, *Társadalomtudományi Közlöny*, 1985/2 és Alternatív utak a politikai rendszer reformjára, *Válóság*, 1986/12.
- Schmidt Péter: A magyar politikai rendszer sajátosságai, *Társadalomtudományi Közlemények*, 1986/1.
- Szabó Máté: Társadalmi mozgalom, politikai rendszer, modernizáció, *A Magyar Politikatudományi Társaság Évkönyve*, 1986.
- Szoboszlai György: A politikai döntések szerepe a gazdaságirányításban, *Politika—Tudomány* 1985/1 és Az állami intézmények szerepének alakulása, továbbfejlesztésük fő irányai, *Politika—Tudomány*, 1985/3—4.

„Az alkotmány továbbfejlesztésének tudományos megalapozása”, MTA Állam- és Jogtudományi Intézete, témavezető: Kovács István.

„Az állam és az alkotmány: az államszervezet fejlesztésének tudományos megalapozása”, MTA Államtudományi Kutatások Programirodája, témavezető: Kilényi Géza.

„Az állam és az állampolgár korunk szocialista társadalmában”, MTA Állam- és Jogtudományi Intézete, témavezető: Halász József.

„Állam, politikai rendszer és modernizáció”, MTA Szociológiai Kutató Intézete, témavezető: Cseh-Szombathy László.

„Az állam szerepe, feladatai, az állami tevékenység továbbfejlesztésének fő irányai a szocialista társadalomban”, MTA Állam- és Jogtudományi Intézete, témavezető: Péterfi Zoltán.

„Érdek, érdekképviselő, érdekvédelem”, MTA Szociológiai Kutató Intézete, témavezető: Hankiss Elemér.

„Az érdek és érték tudat kialakulása és összefüggései a szocializáció folyamatában”, Politikai Főiskola, témavezető: Lick József.

„Gazdasági és politikai vezetők kiválasztása, társadalmi szerepe és tevékenysége”, Politikai Főiskola, témavezető: Andics Jenő.

„Az igazságszolgáltatás szervezetrendszere és tevékenysége”, Igazságügyi Minisztérium, Legfelsőbb Bíróság, Legfőbb Ügyészség, témafelelősök: Nyíri Sándor, Petrik Ferenc, Szilbereky Jenő.

„A közigazgatás szervezetének és működésének továbbfejlesztését megalapozó kutatók”, MTA Állam- és Jogtudományi Intézete, témavezető: Lőrincz Lajos.

„Az MSZMP szerepe a gazdaságban”, Politikai Főiskola, témavezető: Nyúl Emil.

„A politikai rendszer fejlesztése — a párt szerepe a politikai rendszerben”, MSZMP Társadalomtudományi Intézete, témavezető: Schmidt Péter.

* * *

- Berki Sándor: Autonóm munkacsoportok, *Népszabadság*, 1986. április 30.
- Laky Teréz: Mítoszok és valóság, kisvállalkozások Magyarországon, *Valóság*, 1984/1.
- Makó Csaba: Szervezeti innováció és a munkafolyamat társadalmi viszonyai, *Válóság*, 1984/2.
- Simonyi Ágnes: *Nagyvállalatok alkalmazkodása, rugalmas kisvállalkozások Olaszországban*, Kandidátusi Disszertáció (kézirat), ÁBMH Munkaügyi Kutatóintézet, Budapest, 1987.
- Varga Károly (szerk.): *Stratégikus emberi erőforrás management*, Ipargazdasági Intézet, 1986.

„A gazdasági szervezetek hatékony működését, adaptációs képességét meghatározó környezeti feltételek”, MTA Szociológiai Kutató Intézete, témavezető: Makó Csaba.

„Az ipari szervezet működése, továbbfejlesztésének kérdései”, MTA Ipar- és Vállalatgazdaság-kutató Intézete, témavezető: Bagó Eszter.

„A kisvállalkozások társadalmi-gazdasági beilleszkedése”, ÁBMH Munkaügyi Kutató Intézet, témavezető: Laky Teréz.

„A vállalati méret, a nagyvállalat belső szervezete”, MTA Közgazdaságtudományi Intézete — Tervgazdasági Fórum, témavezető: Inzelt Annamária.

„Új munkaszervezeti formák és a vezetés új intézményei”, MTA Szociológiai Kutató Intézete, témavezető: Makó Csaba.

* * *

Bokor Ágnes: *Depriváció és szegénység*, MSZMP Társadalomtudományi Intézete, Budapest, 1985.

Fazekas K. — Köllő János: Elbocsájtások, munkanélküliség, állami gondoskodás, *Valóság*, 1985/11.

Ferge Zsuzsa: *Fejezetek a magyar szegénypolitika történetéből*, Magvető, Budapest, 1986 és Gazdasági reform, szociálpolitika, legitimáció, *Valóság*, 1986/7.

Hoch Róbert: Társadalompolitika és gazdasági reform, *Társadalmi Szemle*, 1984/6.

Kulcsár Kálmán: Társadalompolitikánk negyven éve, *Világosság*, 1984/4.

Losonczi Ágnes: *A kiszolgáltatottság anatómiája*, Magvető, Budapest, 1986.

Munka, gazdaság, társadalom, A Magyar Szociológiai Társaság 1984. évi egi vándorgyűlése, MSZT és MSZMP Társadalomtudományi Intézete, Budapest, 1985.

Szalai Júlia: *Az egészségügy betegségei*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1986.

Szociálpolitika ma és holnap, Válogatás, Szerkesztette: Ferge Zsuzsa és Várnai Györgyi, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1987 (sajtó alatt).

„Az életszínvonal, az életkörülmények és az elosztási viszonyok hosszútávú fejlesztésének fő irányai”, felelős: OT Távlati Tervezési Főcsoport, a PM, ÁBMH, KSH, SZOT, HNF, KISZ, MTA Közgazdaságtudományi Intézete, OTBFI és a BkM közreműködésével, témafelelős: Bánhidi Ferenc.

„Az életszínvonal, a szociálpolitika és az elosztási viszonyok alakulása 1978—1985”, felelős: KSH, a BkM, PM, OT, HNF, OTBFI, MTA Szociológiai Kutató Intézete, MKKE, VÁTI, ÁBMH és a SZOT közreműködésével, témafelelős: Juhász Jánosné, Bánhidi Ferenc és Penzné L. Katalin.

„Az emberbiztosítás közgazdasági elmélete és társadalmi gyakorlata”, MTA Közgazdaságtudományi Intézete, témavezető: Augusztinovics Mária.

„Gazdaságpolitikai lehetőségek és társadalomszervezési módszerek az egészségügy és a szociálpolitika jobb összekapcsolására, hatékonyságának növelésére”, MTA Közgazdaságtudományi Intézete, témavezető: Nyers Rezső.

„Az idős korúak helyzete, ezen belül a nyugdíjasoké. A nyugdíjrendszer korszerűsítésének szakszervezeti megítélése”, Szakszervezetek Elméleti Kutató Intézete, témafelelős: Seres Marcellné.

„A költségvetés reformja, tekintettel az infrastruktúrában működő intézmények gazdálkodására”, MTA Közgazdaságtudományi Intézete, témavezető: Nyers Rezső.

„A lakáspolitikai kapcsolatrendszere a gazdasági és a szociálpolitikával”, Szakszervezetek Elméleti Kutató Intézete, témafelelős: Ernst Gabriella.

„A lakosság életmódja és egészségi állapota javításának hosszútávú koncepciója”, felelős: Egészségügyi Minisztérium, a KSH, SZOT, HNF, KISZ, MTA Szociológiai Kutató Intézete, MTA Pszichológiai Intézete, OTBFI, AISH, ELTE Szociológiai Intézet és a BkM közreműködésével, témafelelős: Paksy András, Huszay Gáborné és Zobor Zsuzsanna.

„A szakszervezetek álláspontja a hatékony egészségügyi ellátás társadalmi-gazdasági jelentőségéről, az egészségügy fejlesztéséről”, Szakszervezetek Elméleti Kutató Intézete, témafelelős: Szabó Irén.

„Társadalompolitika és szociálpolitika”, MTA Szociológiai Kutató Intézete, témavezető: Ferge Zsuzsa.

* * *

Becsky Róbert: Vita az új növekedési pályáról, *Gazdaság*, 1986/3.

Bélyácz Iván: Rekonstrukció, pótlás és gazdasági szabályozás, *Közgazdasági Szemle*, 1986/4.

Bródy András: A termelés intenzifikálásának problémái, *Közgazdasági Szemle*, 1986/11.

Falusné Szikra Katalin: Az első és második gazdaság közötti bér- ill. jövedelem diszparitás, *Közgazdasági Szemle*, 1986/3.

Illés János — Zobor Zsuzsa: Hosszútávú társadalmi-gazdasági fejlődésünk feltételei, *Közgazdasági Szemle*, 1986/10.

Inotai András: Új irányzatok a nemzetközi munkamegosztásban magyar szemzőgből, *Közgazdasági Szemle*, 1986/9.

Kovács János — Virág Ildikó: A gazdasági fejlődés kritériumrendszere, *A jövő tervezése — A tervezés jövője*, OT Tervgazdasági Intézet, 1982.

Ligeti István — Szabó László: Útkeresés a gazdasági szerkezet korszerűsítésében, *Közgazdasági Szemle*, 1986/12.

Németh Tibor: Mi várható a szabályozástól erőforrás-korlátos gazdaságban?, *Közgazdasági Szemle*, 1986/6.

Román Zoltán: Van-e importpolitikánk?, *Közgazdasági Szemle*, 1986/9.

Sipos Aladár — Tardos Márton: Gazdaságirányítás és szervezeti rendszer a reform második évtizedének végén, *Gazdaság*, 1986/3.

Szamuely László: Az európai KGST-országok gazdasági reformjainak kérdéséhez a 80-as évek derekán, *Közgazdasági Szemle*, 1986/7—8.
Szira Tamás: Monopóliumok és importverseny, *Közgazdasági Szemle*, 1986/12.

„Az exportorientált iparpolitika elvei és lehetőségei Magyarországon”, MTA Ipar- és Vállalatgazdaság-kutató Intézete, témavezető: Botos Balázs.

„A gazdaság fejlesztésének néhány elméleti és módszertani kérdése”, OT Tervgazdasági Intézet.

„A gazdaságirányítás hosszútávú fejlesztésének fő irányai”, felelős: PM Pénzügykutatási Intézet, az ÉVM, IpM, OT, OMFB, MTH, SZOT, HNF, MTA Közgazdaságtudományi Intézete, MTA Szociológiai Kutató Intézete, MTA Állam- és Jogtudományi Intézete, MKKE, ÁSZI, OT Tervgazdasági Intézet, ÁBMH és a MÉM közreműködésével, témafelelős: Antal László és Hollós Jánosné.

„Gazdaságirányítási és tervezési rendszerünk továbbfejlesztésének problematikája”, OT Tervgazdasági Intézet.

„Az intenzív gazdaságfejlesztés stratégiája és az iparfejlesztés összefüggése”, OT Tervgazdasági Intézet.

„Komparatív tervezésemélet. A tervezés funkciói a szocialista és a tőkés országok gazdaságfejlesztési stratégiáiban”, MTA Közgazdaságtudományi Intézete, témavezető: Kovács János.

„A magyar gazdaság az európai integrációs környezetben és a kelet-nyugati kapcsolatrendszerben”, MTA Világgazdasági Kutató Intézete, témavezető: Inotai András.

„A magyar szelektív gazdaságfejlesztési politika követelményei és irányai”, MTA Világgazdasági Kutató Intézete, témavezető: Kádár Béla.

„A műszaki-tudományos fejlődés főbb globális és regionális tendenciái a XX. század utolsó szakaszában”, MTA Világgazdasági Kutató Intézete, témavezető: Simai Mihály.

„A strukturális alkalmazkodás gyorsításának eszközei”, MTA Ipar- és Vállalatgazdaság-kutató Intézete, témavezető: Román Zoltán.

„A tervezés helye a társadalmi- és a gazdaságfejlesztési stratégia kialakításában”, MTA Közgazdaságtudományi Intézete, témavezető: Kovács János.

„A tudományos és technikai haladás és a gazdasági struktúraváltozás kölcsönhatásai”, MTA Közgazdaságtudományi Intézete, témavezető: Bródy András.

„A világgazdasági változások és a magyar gazdasági stratégia”, MTA Világgazdasági Kutató Intézete, témavezető: Bognár József.

* * *

Statisztikai táblázatok*

Az itt közölt táblázatok lapunk e számában tárgyalt témáinak néhány fontos adatát tartalmazzák

Az egy lakosra jutó GDP nagysága USA dollárban, folyó áron

	1960	1965	1970	1975	1980	1981	1982	1983	1984	1985
Ausztria	891	1 306	1 946	5 010	10 267	8 855	8 835	8 927	8 505	8 770
Belgium	1 232	1 754	2 633	6 304	11 898	9 730	8 552	8 266	7 731	7 929
Dánia	1 299	2 140	3 141	7 438	12 941	11 253	11 017	10 959	10 575	11 233
Egyesült Királyság	1 356	1 844	2 128	4 154	9 387	8 940	8 523	7 970	7 515	7 970
Finnország	1 116	1 824	2 201	5 878	10 479	10 232	10 175	9 835	10 483	11 079
Franciaország	1 336	2 008	2 901	6 429	12 182	10 591	9 961	9 422	8 919	9 246
Görögország	415	701	1 053	2 301	4 162	3 790	3 917	3 520	3 379	3 313
Hollandia	971	1 603	2 353	6 377	11 970	9 938	9 615	9 283	8 610	8 557
Magyarország ^{a/}	..	..	..	1 041	2 071	2 107	2 149	1 965	1 909	1 938
NSZK	1 300	1 958	3 034	6 748	13 237	11 066	10 691	10 708	10 077	10 478
Norvégia	1 277	1 901	2 944	7 100	14 120	13 962	13 648	13 317	13 395	13 807
Olaszország	701	1 204	1 727	3 464	7 011	6 248	6 133	6 248	6 144	6 275
Portugália	285	410	653	1 566	2 489	2 396	2 338	2 030	1 899	2 024
Spanyolország	341	727	964	2 952	5 665	4 983	4 778	4 170	4 071	4 378
Svédország	1 851	2 802	4 055	8 843	14 938	13 558	11 907	10 996	11 449	11 964

a/ Az MNB hivatalos árfolyamjegyzése alapján számított adat.

*Szerkesztőségünk ezúton fejezi ki köszönetét a Központi Statisztikai Hivatalnak a táblázatok gyors összeállításáért és rendelkezésre bocsátásáért.

A nemzeti jövedelem és a nettó felhalmozás
alakulása

1960=100 %

Összehasonlító áron			
Év	Nemzeti jövedelem	Nemzeti jövedelem belföldi felhasználása	Nettó felhalmozás
1965	122	120	120
1970	170	172	208
1975	230	225	306
1980	265	244	265
1981	271	246	242
1982	278	243	212
1983	279	236	169
1984	286	235	150
1985	282	234	127

A nemzeti jövedelem felhasználása

Folyó áron, milliárd Ft		
Év	Kiviteli (+), illetve behozatali (-) többlet	Költségvetés hiánya (-), többlete (+)
1960	- 3,9	- 1,1
1965	- 1,6	+ 0,2
1970	- 7,7	- 3,8
1975	- 36,0	- 3,0
1980	- 15,6	- 4,5
1981	- 8,2	- 9,5
1982	+ 6,8	- 12,2
1983	+ 17,1	- 6,1
1984	+ 30,9	- 3,7
1985	+ 21,4	- 15,8

A bruttó hazai termék (GDP) termelésének
alakulása
1960=100 %

Összehasonlító áron

Év	A bruttó hazai termék (GDP) termelése	Ezen belül		
		az iparban	az építőiparban	a mezőgazdaságban
1965	124	140	113	105
1970	168	190	165	123
1975	228	271	235	150
1980	267	331	291	166
1981	275	348	295	172
1982	283	364	293	193
1983	285	371	301	193
1984	293	380	285	201
1985	292	372	272	192

A GDP megoszlása ágazatonként

(Folyó áron %-ban)

	1960	1970	1980	1985
Ipar	51,5	38,6	37,7	37,8
Építőipar	7,1	8,5	8,3	7,9
Mezőgazdaság, erdő- gazdálkodás	20,4	19,0	19,1	17,9
Közlekedés, posta és távközlés	6,6	8,8	9,1	8,3
Kereskedelem	2,0	11,8	9,9	10,4
Vizgazdálkodás	0,5	1,3	1,4	1,5
Egyéb anyagi tev.	-	-	0,8	1,0
Anyagi ágak együtt	88,1	88,0	86,3	84,8
Nem anyagi ágak	11,9	12,0	13,7	15,2
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

A GDP megoszlása gazdálkodási formák szerint

	(Folyó áron, %-ban)		
	1970	1980	1985
Vállalatok	63,4	63,1	58,4
Szövetkezetek	16,4	16,6	15,6
Kisvállalatok, kis- szövetkezetek	-	-	1,4
Együtt	79,8	79,7	75,4
Költségvetési szervek	8,6	10,4	11,0
Szövetkezeti tagok ház- táji gazdaságai	5,1	3,0	2,5
Lakosság kiegészítő te- vékenysége	4,7	4,0	5,8
Együtt	9,8	7,0	8,3
Önállóak	1,8	2,9	5,3
Ebből: mezőgazdaság			0,1
Összesen	100,0	100,0	100,0

A nem rubelel számlású külkereskedelmi forgalom
alakulása

Volumenindex

1960 = 100,0

Év	Behozatal	Kivitel
1965	182,9	170,6
1970	320,2	271,3
1975	396,0	380,6
1980	497,7	568,4
1981	515,1	578,1
1982	503,2	639,7
1983	535,3	708,5
1984	537,1	742,3
1985	551,3	692,8

Az egy főre jutó reálbér alakulása

1960 = 100,0 %

Év	Egy munkás-alkalmazotti foglalkoztatottra jutó reálbér	Változás az előző évhez képest
1965	109,0	+ 9,0
1970	129,3	+ 20,3
1975	152,3	+ 23,0
1980	157,8	+ 5,5
1981	159,5	+ 1,7
1982	158,4	- 1,1
1983	153,3	- 5,1
1984	149,6	- 3,7
1985	151,5	+ 1,9

A nyugdíjak reálértékének alakulása

1965= 100,0 %

A nyugdíj ^{+/} havi összege, Ft	1970	1975	1980	1985	1986
1000	102,2	115,6	129,7	137,0	138,6
1500	100,0	105,4	105,4	100,4	100,7
2000	96,2	97,0	90,0	77,4	77,4
3000	96,2	95,3	82,9	67,9	68,0
4000	96,2	94,6	80,7	64,1	64,2
5000	96,2	94,0	79,4	62,8	63,0

+/ A számítás azokat a nyugdíjasokat veszi alapul, akik 1965-ben, vagy előtte mentek nyugdíjba, és nyugdíjuk 1974 elején az itt feltüntetett összegű volt.

Az élveszületések száma és aránya

Év /évek átlaga/	Élveszüle- tések szá- ma /fő/	Standardi- zált ^{x/}	
		Nyers élveszületési arány	/ezrelék/
1960-1964	136 271	13,6	14,0
1965-1969	145 824	13,4	15,0
1970-1974	159 647	15,3	15,6
1975-1979	177 149	16,7	16,2
1980-1984	135 548	12,7	13,1
1980	148 673	13,9	13,6
1981	142 890	13,3	13,6
1982	133 599	12,5	13,0
1983	127 258	11,9	12,7
1984	125 359	11,8	12,7
1985	130 200	12,2	13,4

x/ Az 1949. évi népszámlálás kormegoszlására standardizált.

A halandóság alakulása korcsoport szerint

Év (évek átlaga)	é v e s							Összesen
	-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70-79	80-X	

1000 megfelelő korú lakosra jutó halálozás

1960-1964	2,2	1,8	3,7	9,2	24,2	66,7	174,0	10,1
1965-1969	1,9	1,7	3,6	9,3	24,6	65,5	173,0	10,8
1970-1974	1,9	1,8	4,3	9,7	24,9	65,4	170,4	11,8
1975-1979	1,7	2,0	4,8	10,6	26,6	67,3	169,7	12,6
1980-1984	1,3	2,4	5,8	13,0	27,6	66,7	166,3	13,6
1980	1,5	2,2	5,6	12,5	28,6	68,3	171,0	13,6
1981	1,3	2,4	5,7	12,9	28,1	67,3	164,1	13,5
1982	1,2	2,3	5,6	12,7	27,4	66,0	165,7	13,5
1983	1,2	2,5	6,1	13,3	27,3	66,7	168,7	13,9
1984	1,2	2,5	6,0	13,5	26,7	65,2	162,5	13,8
1985	1,3	2,5	6,1	13,5	26,0	65,4	165,6	13,9

A férfi halandóság alakulása korcsoport szerint

Év (évek átlaga)	-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70-79	80-X	Összesen
---------------------	-----	-------	-------	-------	-------	-------	------	----------

é v e s

1000 megfelelő korú férfira jutó halálozás

1960-1964	2,5	2,2	4,3	11,5	29,9	75,8	187,0	10,7
1965-1969	2,3	2,3	4,5	11,9	31,5	77,5	188,1	11,5
1970-1974	2,3	2,5	5,6	12,6	32,5	79,2	190,5	12,6
1975-1979	2,1	2,7	6,5	14,2	35,2	84,0	191,6	13,6
1980-1984	1,6	3,3	8,2	18,4	38,0	85,3	190,2	14,9
1980	1,8	3,0	7,7	17,4	38,6	87,1	195,6	14,8
1981	1,7	3,2	7,9	18,1	38,3	85,4	187,0	14,8
1982	1,5	3,1	8,0	18,1	37,5	84,4	189,9	14,7
1983	1,5	3,5	8,9	19,1	38,0	85,4	191,1	15,2
1984	1,5	3,5	8,7	19,5	37,5	84,2	187,3	15,2
1985	1,6	3,5	8,8	19,3	36,4	84,4	191,2	15,2

A női halandóság alakulása korcsoport szerint

Év (évek átlaga)	-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70-79	80-X	Összesen
---------------------	-----	-------	-------	-------	-------	-------	------	----------

é v e s

1000 megfelelő korú nőre jutó halálozás

1960-1964	1,8	1,4	3,1	7,0	19,6	60,4	165,4	9,5
1965-1969	1,5	1,2	2,8	7,0	19,0	57,5	163,8	10,1
1970-1974	1,5	1,2	3,0	7,1	18,6	55,9	159,6	10,9
1975-1979	1,4	1,3	3,3	7,4	19,6	55,8	158,7	11,7
1980-1984	1,0	1,4	3,6	8,2	19,6	54,3	154,7	12,4
1980	1,1	1,4	3,6	8,1	20,8	55,6	158,8	12,4
1981	1,0	1,5	3,6	8,3	20,1	55,2	152,8	12,4
1982	0,9	1,4	3,4	8,0	19,6	53,8	153,8	12,3
1983	0,9	1,5	3,6	8,2	19,2	54,3	157,7	12,7
1984	0,9	1,5	3,5	8,2	18,4	52,8	150,5	12,4
1985	0,9	1,5	3,6	8,3	18,0	53,2	153,4	12,6

Az öngyilkosságok száma és aránya nemek szerint

É v (évek átlaga)	Öngyilkosságok					
	s z á m a			1000 megfelelő nemű lakosra jutó aránya		
	Férfi	Nő	Összesen	Férfi	Nő	Összesen
1960-1964	1 806	821	2 627	0,4	0,2	0,3
1965-1969	2 245	977	3 222	0,5	0,2	0,3
1970-1974	2 705	1 151	3 856	0,5	0,2	0,4
1975-1979	3 032	1 374	4 406	0,6	0,3	0,4
1980-1984	3 359	1 473	4 832	0,6	0,3	0,5
1980	3 344	1 465	4 809	0,6	0,3	0,4
1981	3 293	1 587	4 880	0,6	0,3	0,5
1982	3 214	1 445	4 659	0,6	0,3	0,4
1983	3 455	1 456	4 911	0,7	0,3	0,5
1984	3 486	1 414	4 900	0,7	0,3	0,5
1985	3 447	1 278	4 725	0,7	0,2	0,4

MTA Könyvtár
 Periodika 1989/1363

A szeszes italok fogyasztásának egy főre jutó
mennyisége

Év	Bor	Sör	Égetett szeszes italok ^{a/}	Szeszes ita- lok összesen ^{b/}
l i t e r				
1960	29,9	36,8	2,84	6,1
1965	32,8	44,2	3,00	6,8
1970	37,7	59,4	5,40	9,1
1975	34,2	72,3	7,22	10,1
1980	34,8	86,0	9,28	11,7
1981	29,7	89,2	9,94	11,5
1982	31,8	89,7	9,52	11,6
1983	29,6	88,8	9,64	11,3
1984	30,7	87,1	10,18	11,7
1985	24,8	92,4	10,86	11,5

a/ 50 %-os szeszre átszámítva.- b/ Abs.liter. Az átszámításkor bornál átlagosan 11,5, sörnél átlagosan 3,5 %-os szesztartalmat vettünk figyelembe. Az égetett szeszes italoknál az átszámítás alapját a táblázatban közölt 50 %-os égetett szeszes ital mennyisége képezte.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

Kiadja: a Társadalomtudományi Bizottság nevében a Magyar Tudományos Akadémia

A kiadásért felel: Berend T. Iván, az MTA elnöke

A szerkesztésért felelős személy: Tamási Péter

Budapest, 1987. március

Ára: 150,— Ft